

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

DEBRE'DEKİ TEKKE YAPILARININ
MİMARLIK ÖZELLİKLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ
(19. YÜZYIL SONU- 20. YÜZYIL BAŞI)

Beyza AFŞAR
2501180749

Danışman
Prof. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU

İstanbul-2020

ÖZ
DEBRE'DEKİ TEKKE YAPILARININ MİMARLIK
ÖZELLİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
(19. YÜZYIL SONU- 20. YÜZYIL BAŞI)
BEYZA AFŞAR

“Debre’deki Tekke Yapılarının Mimarlık Özelliklerinin Değerlendirilmesi (19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başı)” başlıklı araştırma, Kuzey Makedonya’nın Debre şehrinde inşa edilmiş tekke yapılarının mimarlık özelliklerinin arşiv belgelerindeki çizimlerle beraber karşılaştırmalı değerlendirilmesini amaçlar. Debre tekkelerinin, merkez (payitaht) ile ilişkisi, yerel mimarisi, sanatsal üslubu, Osmanlı mimarisinde yer alış biçimleri ise tezin kapsamını oluşturur. Balkanlar’da Osmanlı mimarisi üzerine yapılan çalışmalarda Debre’nin diğer Balkan şehirlerine göre daha az incelenmiş olduğu görülmüştür. Bu sebeple tezde, keşif defterleri incelenerek dönem mimarisi hakkında bazı yorumlar yapılmış, tekke yapılarının inşa süreçleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Debre’nin konumu, topografyası, tarihsel süreçte Osmanlı dönemi ahalisinin din, dil, eğitim düzlemindeki yapısı, dönem kaynakları ile birlikte ele alınıp incelenmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde, Debre’deki tarikat yapılarının mimarisine ait çizimler referans gösterilerek, tekke yapılarının mimari özellikleri ortaya konulmaya çalışılmış, tekkelerin günümüzdeki durumları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan keşif defterleri ve Salnâmeler gibi kaynaklar aracılığıyla tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Makedonya, Debre, tekke, Osmanlı mimarlığı, Balkanlar

ABSTRACT
AN ASSESSMENT OF THE ARCHITECTURAL FEATURES OF
THE DERVISH LODGE STRUCTURES IN DEBRE
(LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY)
BEYZA AFŞAR

The study titled “An Assessment of the Architectural Features of the Dervish Lodge Structures in Debre (Late 19th and Early 20th Century)” aims to present a comparative review of the architectural features of the lodge structures built in Debre, Northern Macedonia alongside with the drawings found in the archive documents. The scope of the thesis involves the Debre dervish lodges’ relationship with the capital (payitaht), their local architecture, artistic style, and their position within the Ottoman architecture. It can be observed that the studies on the Ottoman Architecture in the Balkan Peninsula rarely analyze Debre, especially in comparison with other Balkan cities. Ipso facto, in this thesis, exploration records have been reviewed, leading to certain commentaries regarding the architectural understanding of the period, and the construction processes have also been taken into account. Debre’s location and topography have been investigated through the sources of the period in conjunction with Ottoman community’s religious, lingual, and educational structures. While providing references to the drawings found in Ottoman archival documents depicting the architectural structures that belong to the religious orders, the architectural features of the lodge structures have been clarified, and the current status of these dervish lodges has been determined via the written sources of the said period, such as the exploration records and annuals (Salnâme) in the Turkish Presidency Ottoman Archives.

Keywords: North Macedonia, Debre, dervish lodge, Ottoman architecture, Balkans

ÖNSÖZ

Debre'deki tekkelerin mimari özelliklerinin ele alındığı bu çalışmada; Debre'deki mimari üretimin Osmanlı mimarlık tarihine katkıları, İstanbul'daki tekkeler ile karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimin danışmanlığını yapan, her dâim yol gösterip doğru kaynaklara ulaştıran Prof. Dr. Tarkan Okçuoğlu'na, çalışma konum kapsamında fikirlerini aldığım hocalarım; Prof. Dr. Baha Tanman'a, Doç. Dr. Gülberk Bilecik'e, Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Denknalbant Çobanoğlu'na ve Debre'deki tekkeler hakkında merak ettiğim her soruya cevap verme nezaketini gösteren Nathalie Clayer'e teşekkür ederim.

Uzun çalışma saatlerinde yanımda olan canım anneme, babama da teşekkür ederim. İyi ki varlar.

İstanbul, 2020

Beyza Afşar

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUZEY MAKEDONYA’NIN ARNAVUTLUK SINIRINDA BİR ŞEHİRİ: DEBRE

1.1. Debre’nin Coğrafi Konumu	4
1.2. Debre’nin 19. Yüzyıl’ın Başına Kadar Olan Kısa Tarihi	5
1.3. Debre’nin 19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başındaki Durumu.....	7
1.3.1. Debre’de Tarihi Olaylar Kronolojisi.....	9
1.3.2. Debre’nin Nüfus Yapısı, Ekonomik Geçim Kaynakları ve Toplumsal Yapısına Bakış.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

DEBRE’DE OSMANLI DÖNEMİ TARİKAT YAPILARI

2.1. Tarikatların Debre’ye Gelişi Hakkında Bilinenler.....	15
2.2. 19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başında Debre’de Tarikat Yapıları.....	18
2.3. Tarikat Yapılarının Kent Dokusundaki Yeri.....	19
2.4. Kılıç Baba Tekkesi ve Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin Keşif Defterleri ve Yeniden İnşa Süreçleri.....	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEBRE'DEKİ TEKKELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

3.1. Kılıç Baba Tekkesi'nin Mimarisi.....	30
3.2. Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin Mimarisi.....	39
3.3. Kadirî Tekkesi'nin Mimarisi.....	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEKKELERİN BİRİMLERİNİN TASARIMI VE BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ

4.1. Tekke Birimlerinin Tasarımı.....	49
4.1.1. İbadet ve Eğitim Üzerinden Şekillenen Birimler.....	50
4.1.2. Barınma Mekânları.....	51
4.1.3. Beslenme.....	52
4.2. Birimlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri.....	53
4.2.1. Semahane- Halvethane/ Çilehane Birimleri İlişkisi.....	53
4.2.2. Semahane- Türbe İlişkisi.....	55

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEBRE'DEKİ TEKKELERİN İSTANBUL İLE MİMARİ İLİŞKİSİ

5.1. Debre'deki Tekkelerin İstanbul Tekkeleri ile Karşılaştırılması.....	57
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	65
EKLER	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1: Kara Drin Nehri.	5
Şekil 2: 19. yüzyılın sonunda Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin Sınırlarını Gösteren Haritada Debre.	7
Şekil 3: Debre Bölgesini Gösteren Harita. 1-Debre-i Bâlâ (Haritada Debre olarak verilmiştir) 2- Rekalar 3- Debre-i Zîr 4- Kırçova 5-İlbasan 6-Mat.	8
Şekil 4: Debre Mebusu İsmail Bey'in Cenaze Töreni, Manaki Biraderler.	10
Şekil 5: Debre'ye ulaşan Sırp Askerî Birliği, 1913.	11
Şekil 6: Balkanlar'da Halvetîlik'in Ramâzaniyye koluna tekkelerin gösterimi.	17
Şekil 7: <i>Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e Köşkün Altından Geçen Tarık.</i>	19
Şekil 8: Mahalle: Bayram Bey, Mevkî': Kılıç Baba İkinci Ada.	20
Şekil 9: Haritada, Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e doğru yolun üzerinde yer alan <i>tekke</i> gösterimi.	21
Şekil 10: Haritada Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e doğru yolun üzerinde yer alan <i>tekke</i> gösterimi.	22
Şekil 11: Kadirî Tekkesi'nin uydu görüntüsüne göre konumu.	23
Şekil 12: Usta Andri'nin H.5.3.1309/ 9.10.1891 tarihli mührü.	25
Şekil 13: Debre Kasabalı İbrahim Efendi Saraç'ın H.5.3.1309/ 9.10.1891 tarihli mührü	25
Şekil 14: Tuz Pazarında yer alan dükkânın cephe çizimi ve planı.	27
Şekil 15: Radika Nehri üzerindeki Radika Köprüsü'nü ve değirmenleri “✱” sembolüyle gösteren harita.	28
Şekil 16: Radika Nehri üzerinde yer alan değirmenin cephe çizimi ve planı.	29
Şekil 17: Kılıç Baba Tekkesi'nin Arazi Üzerinde Muhtemel Konumu.	31
Şekil 18: Kılıç Baba Tekkesi Planı. 1- Merdiven 2- Hârîci 3- Semahane 4- Köşk 5-Şeyh Odası 6-Halvet Odası 7- Çilehane 8-Misafir Odası 9- Bâb-ı tahare 10- Kahve Odası 11-Türbe-i Tarık 12- Bâb-ı harem.	32
Şekil 19: Yakova Rifâî Tekkesi.	33

Şekil 20: Kalkandelen Harabati Tekkesi Köşkü.	34
Şekil 21: Üsküp yakınlarındaki Markos Manastırı.	35
Şekil 22: Tzimiskes kulesi.	36
Şekil 23: Semahane çizimi.	37
Şekil 24: Semahanenin yüksekliğini gösteren çizim, <i>Semahanenin mürtesim-i amûdîsi</i> .	37
Şekil 25: Debre'den sivil mimari örneğinde giyotin doğramalı pencereler.	37
Şekil 26: Planda abdesthane çizimi.	38
Şekil 27: Abdesthaneyi gösteren çizim.	38
Şekil 28: Planda “ <i>bâb-ı tahare</i> ” olarak ifade edilen birim.	38
Şekil 29: Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin <i>II. Abdülhamid Albümleri</i> 'nde yer alan çizimi.	40
Şekil 30: <i>II. Abdülhamid Albümleri</i> 'nde yer alan Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin çiziminde tekke ana binası.	41
Şekil 31: Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin Ana Binasının Birimlerinin Katlara Göre Yerleşimi.	41
Şekil 32: <i>Dergâh-ı Şerifin Teneffüs Odası</i> .	42
Şekil 33: Tekkenin Birimlerinin Katlara Göre Yerleşimi.	42
Şekil 34: Kadirî Tekkesi'nin Cephe Görünümü.	44
Şekil 35: Kadirî Tekkesi.	44
Şekil 36: Kadirî Tekkesi'nin Günümüzdeki Durumu.	45
Şekil 37: Arnavutluk'un Berat şehrinden bir konağın pencere sövesi.	45
Şekil 38: Kalkandelen'de bir konağın pencere sövesi.	45
Şekil 39: Debre'deki bir konağın pencere sövesi.	45
Şekil 40: Debre'de Osmanlı Mezar Taşlarının Yer Aldığı Mezarlığın Genel Görünümü.	46
Şekil 41: Debre'deki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları.	47
Şekil 42: Kadirî Mezar Taşı.	47
Şekil 43: Kadirî Mezar Taşı.	47
Şekil 44: Kadirî Mezar Taşı.	47
Şekil 45: İstanbul Zeytinburnu'nda Çamlık Mezarlığında Kadirî Tâcı.	48

Şekil 46: “Devran” olarak adlandırılan Halvetî âyin biçimi betimleyen gravür.	50
Şekil 47: Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi’nin kare ibadet mekânı.	51
Şekil 48: <i>Halvet Odası</i> ve <i>Çilehane</i> .	54
Şekil 49: Kuzey Makedonya’nın Ohri şehrindeki Halvetî Pîr Hayati Tekkesi’nde ibadet mekânı ile türbe.	55
Şekil 50: Şeyh Cemâleddin Türbesi’nde ibadet mekânı-türbe ilişkisi.	58
Şekil 51: Sofular Tekkesi’nin Ana Binasında İbadet Mekânı-Türbe Bağlantısı.	58
Şekil 52: Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin türbesindeki alem detayı.	59
Şekil 53: Galata Mevlevihanesi haziresindeki İsmail Rusuhi Dede türbesindeki sikke biçimli alem.	59
Şekil 54: İsmail Rûmî’nin türbesinden alem detayı.	59
Şekil 55: Bosna Hersek, Blagay Tekkesi.	60

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	:	Bakınız
BOA:	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
çev.	:	Çevirmen
Der.	:	Derleyen
F.	:	Fotoğraflar
s.	:	Sayfa
H.	:	Hicri
haz.:	:	Hazırlayan
Hrt:	:	Harita
İ.ŞD.	:	İrâde- Şûrâ-yı Devlet
m.	:	Metre
M.	:	Miladi
mm.	:	Milimetre
nu.	:	Numara
R.	:	Rumi
TDV	:	Türk Diyanet Vakfı
TFR.I. MN.:	:	Rumeli Müfettişliği Tasnifi, Manastır Evrakı
v.d.	:	Ve diğerleri
Y.MTV:	:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.UM:	:	Yıldız Perakende Evrakı Umumi
ŞD	:	Şûrâ-yı Devle

GİRİŞ

Makedonya'nın batısında, Arnavutluk sınırında, Osmanlı döneminde Debre¹ adıyla bilinen ancak, Slav dillerinde Debar, Arnavutça'da Dibër adıyla anılan bölgede; 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın hemen başında, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine göre, iki tekkenin yeniden inşa edildiğine dair veriler elde edilmiş, bu sebeple de Debre'deki tekke yapılarının mimarisini yeniden değerlendirmek amacıyla bu araştırmaya başlanılmıştır.

Çalışmanın odağının, 19. yüzyılda Debre'deki tekkeler ve tekkelerin mimarisinin olması, 19. yüzyılın birçok açıdan ayrıntılı ele alınmasını gerektirmiştir.

Debre bölgesinin tarihsel olaylarına, bölge coğrafyasının insanlar üzerindeki ekonomik ve toplumsal etkilerine, etnik ve dinsel kimlikleri üzerinden odaklanılmıştır. İlber Ortaylı'nın "19.yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asrıdır."² dediği yüzyılda, Debre için savaş tarihi, demografik yapı, halkın geçim kaynakları gibi düzlemlerden ilerleyerek, tekkelerin şehir dokusundaki yeri ve mimarisi değerlendirilmiştir.

Tez boyunca esas olarak üç tekke yapısının mimarisi ele alınmış olup, bunlardan ikisi günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşamamış olan Kılıç Baba Tekkesi ve Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi'nin mimarisine ilişkin bilgilere Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde ve *II. Abdülhamid Albümleri*'nde rastlanılmıştır. Tez içerisinde adları verilen diğer kaynaklarla bu veriler birleştirilerek, bölgedeki -ele alınan- tekkelerin mimarilerine ilişkin sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tekkelerle ilgili cephe ya da iç mekâna ait görsel kaynaklar çevrimiçi ve araştırma arşivlerinden taranmış olup, çalışma süresince Kadiri Tekkesi'nin cephe fotoğrafları hariç herhangi bir görsele ulaşılamamıştır.

Debre'deki tekkelerin mimarlık özelliklerini ele alan tezin başlıca sorunu, tekkelerin günümüze ya ulaşamaması ya da özgünlüğünü yitirerek ulaşmasıdır.

¹ Tez boyunca Debre ifadesi tercih edilmiştir. Hem tezde odaklanılan dönemin Osmanlı dönemi içerisinde yer alması hem de incelenen evrakta bölgenin adının Debre olarak ifade edilmesinden dolayı bu ifade tercih edilmiştir.

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.37.

19. yüzyıl sonu- 20. yüzyıl başında, Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki otorite kaybı, söz konusu bölgenin en yakın merkeze olan uzaklığı ve ahalisinin kötü şöhretiyle de birleşince, Debre'de, Osmanlı'nın varlığı hissedilemez olmaya başlamışken, böyle bir dönemde, payitaht tarafından, Debre-i Bâlâ'da, -kaynaklara göre değişkenlik gösterir- dört veya beş tarikat yapısından ikisinin yeniden inşa edilme süreçleri başlatılır.

Tez, yeniden inşa edilen bu yapılar ve mevcut olan Kadirî Tekkesi'nin öncelikle kent içerisindeki konumuna, mimarisine ve mimari birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanmıştır.

Beş bölümde ele alınan tezin ilk bölümü, Debre bölgesinin coğrafi özelliklerine ayrıldı. Debre'nin tarihsel olaylarına, kronolojik bir dizgi içerisinde aktarılacak şekilde yer verildi. Debre'nin "19. yüzyıl sonu- 20. yüzyıl başı" dönemlerine ise tekkelerin yeniden inşa edildikleri dönem olmaları sebebiyle ayrıntılı bir biçimde yer verildi.

İkinci bölümde, tarikatların bölgeye ve özellikle Debre'nin merkezi olan Debre-i Bâlâ (Yukarı Debre)'ya yayılışlarına ayrıldı. Bölümün başlıca kaynaklarını; Nathalie Clayer'in, Halvetî tarikatlerin Balkanlar'daki yayılışı ve silsileleri üzerine yazdığı *Mystiques, Etat et Société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du xve siècle à nos jours* kitabı, yine Clayer'in, tezin kaynakçasında yer verilen, çeşitli dergilerde yayımladığı makaleleri, Alexandre Popovic'in, Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan "La Qâdiriyya/Kadirîyye dans les Balkans. Une vue d'ensemble" adlı makalesi oluşturdu. Tekkelerin yeniden inşa süreçleri belgelerin tarihsel akışına göre incelendi.

Üçüncü bölüm, Debre-i Bâlâ'da yer alan tarikat yapılarının kent içerisindeki konumlarına ayrıldı. Bu bölüm, döneme ait çeşitli haritalar ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerin (tapu, mimari plan, cephe çizimi gibi) çeşitli kaynaklar ile birleştirilmesiyle oluşturuldu.

Tekkelerin mimarilerinin ve mimari birimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin incelendiği bölümde, birincil kaynakların bize gösterdiği haritalar, planlar, çeşitli çizimler ve keşif defterindeki veriler, tekkeler hakkında mimari değerlendirmeler yapabilmeyi mümkün kılmıştır. Her yapı için bir plan ya da cephe tasarımı çizimine ulaşamasak da var olan veriler ışığında fikir yürütülebildi. Büyük oranda değişmiş, ortadan kalkmış yapıları belgelerle ele almak yukarıda da belirtildiği gibi çalışmanın

başlıca sorunu oldu. Yine de tezin bu bölümünde incelenecek olan üç tekkenin birimleri; plan ve cephe düzeni açısından ele alındı.

Dördüncü bölümde Debre'deki tekkelerinin birimlerinin tasarımı; ibadet, barınma ve beslenme başlıkları ile ele alınmış; semahanenin diğer birimlerle ilişkisi ayrıca incelenmiştir.

Beşinci bölümde, İstanbul ile Debre tekkeleri her açıdan karşılaştırılarak, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konmuştur.

Sonuç bölümünde ise tezin sunduğu tüm bu verilerle nihâî değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tezin kaynakçasını büyük oranda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi oluşturdu. IRCICA, İSAM, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi ise ikincil kaynaklar için başvurulmuş kütüphaneler oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUZEY MAKEDONYA’NIN ARNAVUTLUK SINIRINDA BİR ŞEHİR: DEBRE

1.1. Debre’nin Coğrafi Konumu

Debre günümüzde Arnavutluk sınırına çok yakın, Kuzey Makedonya sınırları dahilinde bir şehirdir. Ancak Debre’nin konumuna dair bilgi vermeden önce Debre bölgesinin siyasi sınırlarının savaşlar ve iç çatışmalar nedeniyle son yüzyılda birçok kez değiştiğini belirtmek gerekir.³ Debre’nin konumunu bu yüzden siyasi harita bilgileri üzerinden açıklamak yetersiz kalacaktır. Çünkü son yüzyılda Debre bölünerek bir kısmı Arnavutluk’da, bir kısmı Kuzey Makedonya sınırları dahilinde kalmıştır. İfade edilen nedenlerden dolayı Debre’nin sınırlarını topografik bilgiler ile açıklamak daha doğru olacaktır.

Etrafı dağlarla çevrili bu alan günümüzde dahi bir geçiş güzargahı olmaktan uzaktır. Manastır şehrinin 90 kilometre kuzeybatısında yer alan şehir, Radika Nehrinin Kara Drin ırmağına döküldüğü alanda yer alır.⁴ Manastırlı Kenan’ın Debre’ye ulaştıktan sonra kâğıda yazdıkları Debre’nin konumu hakkında özet niteliğindedir:

“İşte işte Debre. Oh ne beşaret. On saatten beri helezoni inişler çıkışlar artık bitiyor öyle mi? Filhakika yol, nasıl yol. O tabii izler çok kere insana göz kapatan şükür kurtuldum dedirten o korkunç geçitler artık bitiyor. Debre görünmeye başlıyordu.”⁵

³ Tezin ilerleyen bölümlerinde bu konu detaylıca ele alınmıştır.

⁴ Mehmed Tevfik, **Manastır Vilayeti’nin Tarihçesi**, Beynenmilel Ticaret Matbaası, Manastır, R. veya H.1327/1911, s.99.; Michael Kiel, “Debre”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, EK-1 İstanbul 2016, s.313.

⁵ Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul H.1328/ 1909/1910, s.5.

Şekil 1: Kara Drin Nehri. (Beyza Afşar, 2019)

Batısında bir Arnavutluk şehri olan Peşkopi kasabasının Mat ve Mirdita şehirleri, kuzeyinde Kukes ve güneyinde ise Bulqiza sınırları bulunmaktadır. Debre şehri toplamda 1.088 kilometrekare büyüklüğündedir.⁶

1.2. Debre'nin 19. Yüzyıl'ın Başına Kadar Olan Kısa Tarihi

“Debre” ismi Osmanlı'nın bölge için kullandığı ifadedir. Ancak bölgenin ismi etnik kimliklere göre değişiklik göstermiştir. Debar/ Dibre/Debre bölgenin kullanılan isimleri olmuştur. Slavlar bölgeye *Debar*, Arnavutlar ise *Dibër* demişlerdir.⁷

Debre bölgesi için ilk olarak kaynaklar Latince *Deborus* ifadesini kullanmıştır.⁸ Başka bir kaynakta ise Yunan coğrafyacı Strabon ilk kez, M.S. 1. yüzyılda Arnavutların kökenleri olduğu düşünülen Hint-Avrupa kökenli İlliryalı bir kabile olarak *Dober* ifadesini kullanmıştır.⁹ 2. yüzyılın ortalarında Batlamyus ise, haritasında burayı *Deborus* adıyla işaretlemiştir.¹⁰ Debre 6. yüzyılda önce Slavlar'ın idaresine, daha sonra da Bizans İmparatorluğu altındaki I. Bulgar İmparatorluğu'nun idaresi altına girmişti. Bulgar İmparatorluğu'nun Bizans İmparatoru II. Basileio tarafından 1018'de yıkılmasına kadar da Debre Manastır Eyaletine bağlı kaldı. Debre

⁶ Robert Elsie, **Historical Dictionary of Albania**, The Scarecrow Press, Lanham/ Toronto/ Plymouth, UK, 2010, s.111.

⁷ Nathalie Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Olan Bir Ulusun Doğuşu**, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.66.

⁸ Elsie, **a.g.e.**, s.111.

⁹ Kiel, **a.g.e.**, s.313; Mustafa L. Bilge, “Arnavutluk”, **TDV Yayınları**, C.3, İstanbul, 1991, s. 384

¹⁰Kiel, **a.g.e.**, s.313, Elsie, **a.g.e.**, s.111.

ve çevresi 1107'de Taranto Prensi Boemondo'nun önderliğindeki Norman ordusu tarafından yerle bir edildi. 1107 tarihinden sonra Debre piskoposluk merkezi oldu.¹¹ Yaklaşık yüzyıl sonra Debre bölgesi 1283'te Sırp Krallığı'nın eline geçti ve Osmanlılar gelene kadar da Sırp Krallığı bölgenin hâkimi oldu. 1385'te Osmanlılar Debre'ye geldiklerinde, Debre bölgesinde Bogomiller¹² vardı. Osmanlılar daha sonrasında piskoposluğu yıktı.¹³

1385'te Osmanlı ordusunun desteği ile birlikte Arnavut Derebeylikleri kuruldu.¹⁴ Ardından bölge halkından İslam'a geçişler başladı.¹⁵ 1468'de Arnavutların milli kahramanı İskender Bey'in ölümü ile bölgedeki Müslümanların sayısı da artış gösterdi.¹⁶

15. yüzyılda, Osmanlı adına Yurema oğlu Ahmet Bey, bölgede gelirleri toplamaya başladı. Bu dönemde Debre, Yukarı Debre ve Aşağı Debre olarak ikiye ayrılmıştı ve toplamda 233 haneli Debre köylerinden vergi toplanıyordu.¹⁷

Vergileri, H. 871-M.1466/67'de Debre-i Bala'da bir subaşı, sekiz sipahi, iki Hristiyan, yirmi dört voynuk¹⁸, sekiz eşkinci ve on iki de şahincibaşı, Debre-i Zîr'de on beş sipahi, iki Hristiyan, on dört voynuk ve dört eşkinci olarak kayıtlara geçen askerî birlikler toplamaktaydı.¹⁹ Debre'nin alınmasından sonra Arnavut sipahileri ve senyörleri Osmanlı askeri sınıfına alınmış ve zaman içerisinde de Osmanlı sipahi ve bey aileleri İslamiyeti kabul etmişlerdi.²⁰

¹¹ Kiel, a.e., s.313; Mehmed Tevfik, a.g.e., s.100.

¹² Slav ve Bizans tarihinde büyük problemlere neden olan Bogomiller'in etkileri Balkan toplumlarının folkloründe, edebiyatında ve dinlerinde görülebilmektedir. Dmitri Obolensky, **The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism**, Cambridge University Press, Cambridge, 1948., s. i., Balkan yarımadasında Bulgaristan, Makedonya, Bosna- Hersek, Hırvatistan, Sırbistan ve Macaristan coğrafyaları ile Fransa ve İtalya Katolik Kilise otoritesini, inanç ve dogmalarını reddetmiş, düalistik tarikat. Halim Işık, "Hristiyan Düalist- Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomolizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 6, Sayı 1, Temmuz, 2017, s. 109.

¹³ Peter Bartl, **Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, çev: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 48

¹⁴ Alexandre Popovic, **Balkanlarda İslam**, çev: Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s.17.

¹⁵ A.e., ; **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, haz: Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 2, İstanbul, 1998, s.114.

¹⁶ Popovic, a.e., s.17

¹⁷ Halil İnalıcık, "Les régions de Kruje et Dibra autour 1467 d'après les documents Ottomans", **Studia Albanica II**, Institut d'histoire et de linguistique, Tiran, 1968, s. 96.

¹⁸ Kelime Slavca 'asker' anlamına gelir. Sınır boylarında askerlik görevinde bulunurlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yavuz Ercan, "Osmanlı Askeri Kuruluşlarından Voynuk Örgütü", **Birinci Askeri Tarih Semineri**, C. 2, Ankara, 1983, s.109,125.

¹⁹ İnalıcık, a.g.e., 1968, s.102; Halil İnalıcık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 165.

²⁰ A.e.,1987, s. 164.

1530 yılına gelindiğinde Debre'nin Kocacık kazasında bir kale ve kalenin içerisinde otuz bir kişiden oluşan bir garnizon bulunduğu bilinmekteydi. Kocacık kalesi olarak anılan bu kalenin etrafında sekiz yıl içerisinde on bir aileden oluşan küçük bir topluluk, zamanla Kocacık'ta genişleyerek bir Türk yerleşimini meydana getirmişlerdi.²¹

1.3. Debre'nin 19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başındaki Durumu

Debre'nin toprakları günümüzde siyasi nedenlerle bölünerek bir kısmı Arnavutluk'ta bir kısmı Kuzey Makedonya'nın sınırları dahilinde kalmış olsa da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın hemen başında durum böyle değildi.²²

Şekil 2:19. yüzyılın sonunda Balkanlarda Osmanlı'nın Sınırlarını Gösteren Haritada Debre.
(George Gawrych, **The Crescent and the Eagle Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913**, I. B. Tauris, New York 2006, s.xi)

19. yüzyıl sonu- 20. yüzyıl başında Debre, Manastır vilayetinin beş sancağından biriydi. Batı ve kuzeybatı yönünde İşkodra vilayeti, kuzeyinde Kosova vilayetinin Prizren Sancağı, doğusunda Manastır ve güneyinde de İlbasan sancağıyla

²¹ Kiel, **a.g.e.**, s.314; Elsie, **a.g.e.**, s.111.

²² Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.65.

komşuydu. Debre-i Bâlâ, Debre-i Zîr, Rekalar ve Mat isimli dört kazalı sancağından beşincisi Debre, 174 karyeden meydana gelmekteydi. Merkez livadan başka şehir ve kazası bulunmamaktaydı ve kazalarının merkezlerinde de birer kariye bulunmaktaydı.²³

Debre, Manastır vilayetine bağlı şehrin merkezidir. Sancağının ismi -aynı isimle- Debre ya da Debre-i Bâlâ olarak anılmaktaydı.²⁴ Debre Sancağı'nın kuzeybatısında bulunan kısmı nahiye olarak idare edilirdi. Nahiye, Debre-i Zîr (Aşağı Debre) ismiyle anılırdı.²⁵

Debre kazasının kuzeyinde Rekalar ve Debre-i Zîr, doğusunda Manastır Sancağı'nın Kırçova ve Ohri kazaları, güneyinde yine Ohri kazasının Usturga ve İstarova kazasının Kukës nahiyeleri, batısında ise İlbasan sancağının merkez kazası ile Mat²⁶ kazası bulunurdu.²⁷

Şekil 3: Debre Bölgesini Gösteren Harita. 1-Debre-i Bâlâ (Haritada Debre olarak verilmiştir) 2- Rekalar 3- Debre-i Zîr 4- Kırçova 5-İlbasan 6-Mat (BOA Hrt. 0950)

²³ Şemsettin Sami, “Debre”, *Kâmûsu'l A'lâm*, C.3, Mihran Matbaası, İstanbul, H.1306/1889, s. 2118.

²⁴ A.e., s. 2117; Mehmed Tefvik, a.g.e, s.100.

²⁵ Clayer, a.g.e., 2013, s.65. Osmanlı dönemi kaynaklarında Debre-i Zîr (Aşağı Debre) ve Debre-i Balâ (Yukarı Debre) olarak adlandırılır. Bugün Arnavutluk sınırlarında olan Peşkopi, Debre-i Zîr, bugün Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Debar olarak adlandırılan şehir Osmanlı dönemi için Debre-i Bâlâ'yı ifade eder.

²⁶ Mat, jeopolitik açıdan ulaşılması güç bir yerde yer alması nedeniyle Nathalie Clayer, Debre bölgesinin içine Mat kazasının dahil edilemeyeceğini ifade eder. A.e., s.66.

²⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.2117.

1.3.1. Debre’de Tarihi Olaylar Kronolojisi

Balkanlar’da Osmanlı yönetimine karşı isyanlar, ayaklanmalar olmuş, ancak bunlar ilk başta ulusalcı bir yaklaşımla yapılmamıştır.²⁸ 1878 yılında kurulan Prizren Birliği’nin, 18 Haziran tarihli kararname ve talimat içeren ilk metinlerinde üyelerinin, idari ve siyasi konularda talepte bulunmadığı görülür.²⁹ Fakat bir ay sonraki metinlerde ulus vurgusu ile beraber ana dilin okullarda okutulması talep edilmeye başlanır.³⁰

19. yüzyılda Debre, Osmanlı’nın otoritesini sağlamakta güçlük çektiği; on dört yıl gibi bir zamanda en az yirmi mutasarrıfının değiştiği bir bölge olmuştur.³¹ Manastırlı Kenan’ın Debre’den “... mutasarrıfları kovan, istibdat paşalarını kaçırtan...”³² diye söz etmesinin nedeni, birlik tarafından 1881 yılında İstanbul’a geri yollanan mutasarrıf olmalıydı.³³

1909 yılında Jöntürk hükümeti tarafından Debre’de bir kongre düzenlenmiş, söz konusu bu kongre **Debre Kongresi** olarak anılmıştır.³⁴ Merkezden seçilen 270 kişi, beş gün süren kongrede bir araya gelip Debre’de, Sırpların Kosova vilayetini Sırbistan sınırlarına dahil etmesini tartışmışlardır.³⁵

Ekrem Bey Vlora, bu kongrenin Debre’de bir tekkede gerçekleşmiş olduğunu söylerken; Manastırlı Kenan, *Debre Kongresi* isimli kitabında farklı bir mekândan söz etmektedir.³⁶ Kongre sırasında Debre’de bulunan Manastırlı Kenan kongre toplantısının ilk gün Hükümet Konağında, ikinci ve sonraki günlerde Ziynullah Efendi Konağı’nda düzenlendiğini söyler.³⁷ Ancak Manastırlı Kenan’ın bizzat kongreyi izlemiş olması Vlora’lı Ekrem Bey’in aktardığı bilginin doğruluğu hakkında şüpheli yaklaşmak gerektiğini düşündürür.

²⁸ Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 312.

²⁹ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.196

³⁰ **A.e.**, s.196-197; Paulin Kola, **The Search for Greater Albania**, Cambridge University Press, Londra, 2003, s.10; Bozbora, **a.g.e.**, s.192.

³¹ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.469.

³² Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s.5.

³³ R.G.D. Laffan, C.F., **The Serbs: The Guardians of The Gate**, Dorset Press, New York, 1989, s.39; Peter Bartl, **a.g.e.**, s.216

³⁴ Bartl, **a.e.**, s.287; Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.487.

³⁵ Faruk İlkan, “Debre Kongresi”, **Simurg Dergisi**, Sayı:1, İstanbul 1999, s.200.

³⁶ **A.e.**

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul H.1328/ 1909/1910, çeviriyazımı için bkz: Faruk İlkan, “Debre Kongresi”, **Simurg Dergisi**, Sayı:1, İstanbul, 1999.

Debre'deki gençlerin heyecanla sırmalı beyaz fistanlı kıyafetleriyle kongre için hazırlandıklarını aktaran Manastırlı Kenan, kongre için *Tan*, *Times*, *Freie Presse* gibi gazetelerden muhabir bulunmamasından da şikayetçidir.³⁸ Manastırlı Kenan'ın şikayetine rağmen o gün Manaki Biraderler, kongreyi fotoğraflar. Manastırlı Kenan, Debre Kongresini izleyip notlar almış, daha sonra da notlarının arasına Manaki Biraderlerin fotoğraflarını da ilıştırmıştır.

Kongrenin ilk günü Debre müftüsü konuşurken aniden yere düşüp ölen Mebus İsmail Bey'in cenaze töreninden de bir fotoğraf görebiliyoruz. (Şekil 4)

Şekil 4: Debre Mebusu İsmail Bey'in Cenaze Töreni, Manaki Biraderler.
(Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul H.1328/ 1909/1910, s.15)

Nathalie Clayer'in ifadesiyle Debreلیلer, "aşırı bölgeci" davranan, topraklarına güçlü bir aidiyet duygusu ile bağılı olan insanlardır.³⁹ Debreلیلerin, bu davranış biçimlerinin altında yatan sebeplerden biri, ulaşılması güç bir coğrafi alanda yaşıyor olmaları olabilir.

I. Dünya Savaşı öncesi (1913) Debre halkı birçok kez ayaklanmışır.⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki gücünün azaldığı yıllarda da Debre, Sırlar tarafından işgal edilmiştir.⁴¹

³⁸ Manastırlı Kenan, **a.e.**, s. 9.

³⁹ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.64, 65.

⁴⁰ **A.e.**, s. 544; Bartl, **a.g.e.**, s.254.

⁴¹ Biljana Vankovska, "History and Memories Of The Balkan Wars In The Republic Of Macedonia: Debates Over The Past", **War in The, Conflict and Diplomacy Before World War I**, haz.: James Pettifer, Tom Buchanan, I. B. Tauris, Londra-New York, 2016, s.128.

Şekil 5: Debre'ye ulaşan Sırp Askerî Birliği, 1913.

(<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53114421z.r=dibra?rk=107296;4> / 21. 05. 2018)

Ulusal bilinç duyguları güçlü olan Debreliler, Arnavut nüfusunun Debre'deki çoğunluğuna rağmen, 1913 yılında Sırp askeri desteği ile topraklarının işgal edildiğine şahit olmuşlardır.⁴² Debreliler bu işgali ve savaşı kazanan güçlerin Debre'yi Sırbistan'a vermesini hafızalarından da silemediler.⁴³

1915 yılında yayımlanan *Histoire illustrée de la guerre de 1914* adlı Fransız dergisinde yer alan yazıya göre Bulgar Kralı Debre'yi ele geçirme arzusunu ordusuna yaptığı konuşmada ilan etmişti.⁴⁴ Nitekim, Debre, I. Dünya Savaşı yıllarında Bulgar Krallığı'nın işgali altında kalacaktı.⁴⁵

⁴² Miranda Vichers, James Pettifer, *From Anarchy to A Balkan Identity Albania*, Londra, 1997, s. 143.

⁴³ A.e., s. 143.

⁴⁴ Gabriel Hanotaux, *Histoire illustrée de la guerre de 1914*, Sayı:1, Paris, 1915, s.190.

(<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1419880/f223.image.r=Histoire%20illustrée%20de%20la%20guerre%20de%201914> / 6.2.2020)

⁴⁵ I. Dünya Savaşı sırasında Bulgar Krallığı'nın işgal alanlarını gösterir harita. (http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=gdc3&fileName=scd0001_20070320002alpage.db&recNum=6 / 11.04.2020)

1929-1941 yılları arasında ülke *banovina* adı verilen eyaletlere bölündü.⁴⁶ Debre Vardar Banovina'ya dahildi.⁴⁷ Debre, II. Dünya Savaşı'nda (Nisan 1941) önce İtalya işgalinde daha sonra da Nisan ayından Eylül ayına kadar da Alman işgalinde kaldı. Nihayetinde Ağustos 1944'te Alman işgalindeki Debre'yi, Haxhi Leshi liderliğindeki komünistler Yugoslavya'ya verdiler.⁴⁸ Sonuç olarak iki Balkan Savaşı ve I. ve II. Dünya Savaşı'nın bölgeye yıkıcı zarar verdiği görülür.⁴⁹

Üçüncü bölümde ele alınacak olan Debre'deki iki tekke, 19. yüzyıl sonu- 20. yüzyılın başında, savaflara ve ayaklanmalara rağmen, inşa faaliyetlerini sürdürmüştür.

1.3.2. Debre'nin Nüfus Yapısı, Ekonomik Geçim Kaynakları ve Toplumsal Yapısına Bakış

Debre, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başında kanunlara karşı ayaklanmaların yaşandığı ve yağmacılığın yaygın olarak görüldüğü bir bölge olmuştur.⁵⁰ Debreliilerin bölgede kötü şöhretleri vardı⁵¹. “Kan içen Debre kaplanları” olarak bilinen Arnavut kabileleri, dağlara ve vadinin çoğuna hakimiyet kurarak köylü ve toprak sahiplerini korkuturlardı. ⁵² Malisör ya da dağlı olarak bilinen bu kabileler 15. yüzyılda Osmanlılara karşı isyan eden İskender Bey'in görüşlerini benimsemişlerdi.⁵³

Debreliiler, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti adına askerî birlikler hazırlamalarına rağmen, kendi bölgelerinde otoriteye ait herhangi bir güç istemez, sancak içerisinde de vergi ödemezlerdi. Hatta bir vergi daireleri de bulunmazdı.⁵⁴ Merkezden gelen mutassarıfların sonu birçok kez ölümle bitmişti. Debreliiler yalnızca bazı durumlarda kanunlara uyarlardı.⁵⁵ Ayaklanmaların ve isyanların kayıt altına alınarak asayişin sağlanması için tedbirlerin payitaht tarafından sağlanmaya çalışıldığı sıklıkla

⁴⁶ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 20. Yüzyıl**, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 212.

⁴⁷ Nada Boskovska, **Yugoslavia and Macedonia Before Tito: Between Repression and Integration**, I. B. Tauris, London New York 2017, s. xix.

⁴⁸ Branka Magas, **The Destruction of Yugoslavia: Tracking of Break-up 1980-92**, Verso, London- New York 1993, s. 46.

⁴⁹ Kiel, **a.g.e.**, s.313.

⁵⁰ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.469.

⁵¹ Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s.5.

⁵² George Gawrych, **The Crescent and the Eagle Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913**, I. B. Tauris, New York, 2006, s. 35; John C., Adams, “Yugoslavia and Albania: Political and Economic Assessment,” **Naval War College Review**, C. 15, Naval War College Press, 1962, s.22

⁵³ Gawrych, **a.e.**, s. 35; Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.2117.

⁵⁴ Bartl, **a.g.e.**, s. 117.

⁵⁵ **A.e.**, s. 117.

görülürdü. Zaman zaman Osmanlı vergi toplayamadığı bölgeden, vergi toplamak için kolaylıklar sağlayacağını söylese de pek başarılı olamazdı.⁵⁶

Debre Sancağı'nın nüfusu yıllara ve kaynaklara göre farklılık göstermektedir. 1878 yılında Debre Sancağı'nın nüfusunun yaklaşık 155.000'i Müslüman Arnavut, 500'ü Katolik Arnavut ve 18.000'i Ortodoks Bulgar olarak kaydedilmiştir. Başka bir kaynakta ise aynı tarihler için 142.000 Müslüman ve 500 Katolik Arnavut bulunduğu belirtilmektedir. 1901/1902 yıllarında toplam nüfusun ise yaklaşık 86.000 kişi olduğu kaydedilmiştir.⁵⁷

Şemsettin Sami 1889 yılında basılan *Kâmûsu'l A'lâm*'ın “Debre” maddesinde, Debre nüfusunun “Tahrir-i nüfusu hakkıyla icra olunmadığından” nüfus hakkında kesin bir sayı verilemeyeceğini, ancak nüfusun 200.000 kişiden aşağı olmadığını yazar.⁵⁸ 1888 tarihli *Manastır Vilayeti Sâlnamesi*'nde yine Şemsettin Sami gibi, Debre'de nüfus tahriri bulunmadığından tam bir sayı verilemeyeceğini ancak eski nüfus kayıtlarına göre 62.692 kişinin Debre nüfusuna kayıtlı olduğunu, dağlarda yaşayan kişileri de dahil edince yaklaşık 175.000 kişinin sancak nüfusu olabileceğini kaydetmiştir.⁵⁹ Şehir merkezinde ise nüfus, 1900'lü yıllarda 12.000 iken bunların 10.800'ü Müslüman Arnavut, 1.200'ü kadarının da Slav olduğu belirtilmektedir.⁶⁰ 1888 tarihli *Manastır Vilayeti Sâlnamesi*'nde ise Debre-i Bâlâ'da nüfus sayısı 4.824 olarak verilmiştir.⁶¹

Debre'de Müslüman nüfus Slavca, Rekalar kazasında yaşayan Ortodoksların bir kısmı da Arnavutça konuşurdu. ⁶² Debre Sancağı, Arnavut dilinin konuşulduğu, doğuya doğru da Slavca'nın konuşulduğu bir bölgede yer almaktaydı. ⁶³

Ahaliyi din açısından ele alacak olursak, Debre şehri 16. yüzyılda Hristiyan nüfusun çoğunluk olduğu bir şehirken zamanla 19. yüzyılda Müslüman nüfusun yoğun

⁵⁶ BOA, MV.151.19. Şimdiye kadar vergilerden muaf tutulan Debre ahalisine vergilerin tahsilinde mümkün olan kolaylıkların gösterilmesi hakkındaki belge.

⁵⁷ Nathalie Clayer, *a.g.e.*, 2013, s.66; Ayrıntılı bilgi için bkz: Peter Bartl, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁸ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, 2118.

⁵⁹ *Manastır Vilayeti Sâlnamesi*, 1305/1888, s.332.

⁶⁰ Peter Bartl, *a.g.e.*, s.117; Nathalie Clayer, *a.g.e.*, 2013, s.66.

⁶¹ *Manastır Vilayeti Sâlnamesi*, 1305/1888, s.336.

⁶² Clayer, *a.g.e.*, 2013, s.66.

⁶³ *A.e.*

olarak yaşadığı bir bölgeye dönüşmüştür.⁶⁴ 19. yüzyılda sadece Reka bölgesinde Hristiyanlar çoğunlukta idi.⁶⁵

Debre bölgesindeki ahalinin İslâm'a ihtidası otoriteye olan asi tavırları gibi değildi. Bir anlatıya göre, Debre'de İslâm'a ihtida eden bir baba, ihtidasına gerekçe olarak, "Bir baba nasıl her zaman küçük oğlan tercih ediliyorsa, din olarak en son gelen dini tercih etmelidir." gibi bir yaklaşım sergilenirdi.⁶⁶

Bölge halkı geçimini ekmekçilik, muhallebicilik, dondurmacılık gibi mesleklerden sağlardı. Bölgede mısır, buğday, arpa gibi hububatlar yetişirdi. Ormanlık alan az, meralar ise çoğunlukta idi.⁶⁷

Debre'nin coğrafi şartlarının elverişsiz olması sebebiyle Debreliiler, uzak yerlerde esnafılık ve sanatkârlık yaparlar ayrıca İstanbul'a veya diğer Osmanlı şehirlerine gidip Müslüman ve Hristiyan ailelerinin yanında kazandıklarıyla geçimlerini sağlarlardı.⁶⁸ Hristiyanlar, ahşap oymacılığı, ikonastasis oymacılığı, ikonacılık ve duvar ustalıkları gibi zanaatkârlıklarıyla ünlenmişlerdi.⁶⁹

Debre'de eğitim seviyesi oldukça düşüktü. Verilere göre yüksek okullardaki 121 Arnavut öğrenciden yalnızca 5'i Debreliyken, medreselerde 33 öğrenciden 3'ü Debreliydi.⁷⁰

⁶⁴ Kiel, **a.g.e.**, s.314; Elsie, **a.g.e.**, s.111.

⁶⁵ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.66.

⁶⁶ **A.e.**, s.363.

⁶⁷ Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s.2117.

⁶⁸ Clayer, **a.g.e.**, 2013, s.69.

⁶⁹ **A.e.**, s.69; Kiel, **a.g.e.**, s.314.

⁷⁰ Clayer, **a.e.**, s.69.

İKİNCİ BÖLÜM

DEBRE'DE OSMANLI DÖNEMİ TARİKAT YAPILARI

2.1. Tarikatların Debre'ye Gelişi Hakkında Bilinenler

Osmanlıların Balkanları fethetmeye başlamasıyla tarikatların Balkan yarımadasındaki faaliyetleri paralellik gösterir.⁷¹ Debre⁷²'de Kadirîlik ve Halvetîlik olmak üzere iki tarikat etkinlik gösteriyordu. Bu tarikatlerin nasıl yayıldığıнын özetlendiği bölüme Kadirîlik ile başlayalım.

Kadirîlik

Kadirîlik 17. yüzyılda, İsmail Rûmî vasıtasıyla Balkanlar'a ulaşmıştır.⁷³ İkisi de Arnavut olan Mehmed Sezai ve Hacı Kadri, İstanbul'da Kadirîlik öğretisinden geçerek, Debre-i Zîr'de dervişler yetiştirmiş, yeni tekkelerin kurulmasına ön ayak olmuşlardır.⁷⁴

Kadirî silsilesinden olan Munir Shehu "*Hacı Osman Tekkesi'nin Tarihi*" başlıklı bir yazısında, Kadirî tarikatının Debre'ye nasıl yayıldığı hakkında bilgilere yer vermiştir.⁷⁵

Nathalie Clayer Shehu'nun söz konusu yazısını referans göstererek, Kadirîlik'in Arnavutluk'un doğu sınırındaki Debre-i Zîr'e, oradan da Balkan yarımadasının batısına kadar yayıldığını, Şeyh Osman aracılığıyla da Debre'ye ulaştığını söylemektedir.⁷⁶

Şeyh Osman, Debre-i Zîr'in kuzeyindeki Slllove köyünde yaşayan Katolik köylüsüydü. Müslümanlığa ihtida etmeden önce komşu köylere baskın yapan, hırsızlık gibi kötü alışkanlıkları olan biriydi. Şeyh Osman, Müslümanlığa ihtida ettikten sonra

⁷¹ Nathalie Clayer- Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.301.

⁷² Tezin bu aşamasından sonra Debre, sancağın merkezinin de adı olan Debre-i Bâlâ'yı ifade edecektir. Debre bölgesi ifade edildiğinde ayrıca belirtilecektir.

⁷³ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, s.133.

⁷⁴ Kâzım Hacımeçliç, "Bosna- Hersek'te Tasavvuf", **Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu- II, Bildiriler**, C.1, haz: Ünal Şenel, Celal Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa, 2010, s.525.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nathalie Clayer, "La Qâdiriyya en Albanie", **Journal Of The History Of Sufism Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal D'Histoire Du Soufisme**, haz.: Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler, C. 1-2, Simurg, İstanbul 2000, s. 216.

⁷⁶ A.e., s. 216.

kötü alışkanlıklarını terk ederek, Debre'deki Hünkâr Camisi'nde günlerini geçirmiş, Mekke'ye gitmiş, Selanik'e, Edirne'ye uğramış, Arnavutluk'a döndükten sonra da Kadîrîlik öğretilerini öğrenmeye başlamış, kırk gün nefsinı terbiye etmişti. Üç yıl sonra da şeyh olmuştu. Şeyh Osman, bölgedeki karışıklık nedeniyle Debre'de bir tekke kuramamış, ancak bölgede hâkimiyet kuran Debre valisi ona bu yetkiyi vermişti.⁷⁷

Efsaneye göre Mat bölgesine askeri bir sefer düzenleyen Debre valisi Selim Paşa, Debre-i Zîr'deki harap kulübesinde Şeyh Osman'ı ziyaret etmiş ve Şeyh Osman'ın bir bardak inek sütü ile tüm orduya süt içirdiğine şahit olunca, Şeyh Osman'a Debre-i Bâlâ'da bir tekke inşa edebileceğini söylemişti. Böylelikle Debre-i Bâlâ'ya ulaşan Kadîrîlik'in ibadet mekânı, 1602 veya 1603'te, Halvetî şeyhlerinin, dervişlerinin yanı sıra bölge ahalisinin davet edildiği büyük bir zikir ayini ile Selim Paşa'nın huzurunda açılmıştı. Kadîrî Tekkesi'nin kapısında Debre valisinin adı, sene 1011 ve kubbesinde de "*Ruhi Abdul Kader Geylani kutbi / Zeman Şeyh Hacı Osman Dergâhı 1011*" yazmaktaydı.⁷⁸

Halvetîlik

17. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Mestçi Ali Rûmî Edirnevî ve takipçileri aracılığıyla 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Halvetîlik'in Ramâzaniyye kolunun Balkanlar'a geldiği bilinmektedir.⁷⁹

Halvetîlik Nathalie Clayer'e göre Debre'ye 17. yüzyılda ulaşmış ve sonrasında da yayılmıştır.⁸⁰ (Şekil 6) Debre bölgesinde Halvetîlik'in Ramâzaniyye koluna bağlı 14 tekke bulunmaktaydı.⁸¹

Debre'de, Halvetîlik'e bağlı olduğu bilinen Kılıç Baba Tekkesi için ise Osmanlı dönemi belgelerinde, "...beş yüz seneden beri ibadat ve zikir" mekânı olduğu

⁷⁷ A.e., s.217, 218.

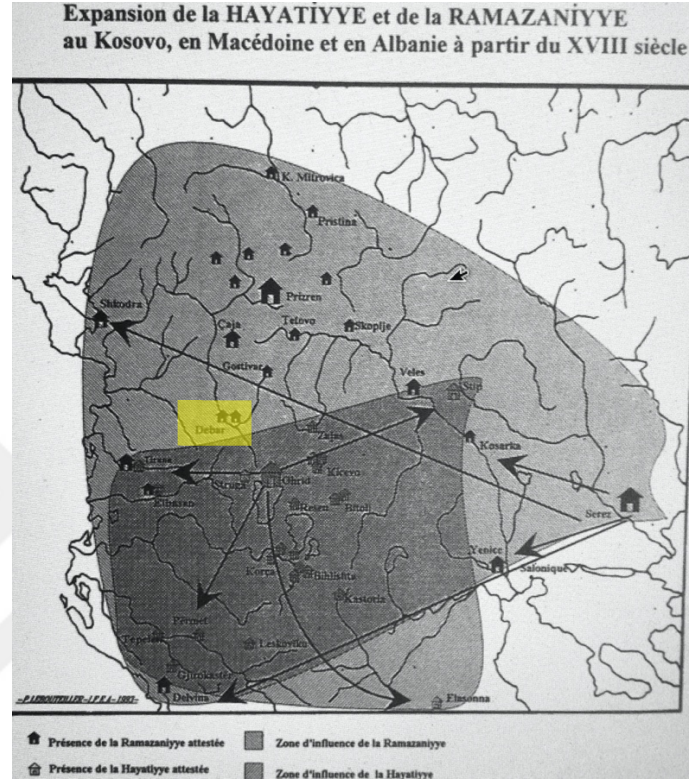
⁷⁸ A.e., s.218, 219.

⁷⁹ Semih Ceyhan, "Rumeli'de Yaşayan Bir Sûfî Gelenek: Hz. Pîr Ramazaneddîn-i Mahfî ve Halvetiyye'nin Ramazâniyye Kolu", *Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz, Uluslararası Seyyid Yahya Şîrvani ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı: 21 – 22 Kasım 2013 Eskişehir, 24 – 26 Kasım 2013 Bakü – Eskişehir*, haz: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s.767; Clayer- Popovic, a.g.e., s. 313. Kiel, a.g.e., s.314.

⁸⁰ Clayer, a.g.e, 2013, s.32.

⁸¹ Ceyhan, a.g.e., s. 770.

ifade edilir. Böylelikle tekkenin kuruluşu 16. yüzyıla kadar geriye gider.⁸² Belki de tekke kuruluşunda Ramâzaniyye koluna bağlı değildi sorusu üzerine düşünülebilir.

Şekil 6: Balkanlar'da Halvetîlik'in Ramâzaniyye koluna tekkelerin gösterimi. Nathalie Clayer, **Mystiques, Etat et Société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du xve siècle à nos jours**, Brill. E.J., Leiden/ New York/Köln, 1994.

Tezin ilerleyen bölümlerinde mimari özelliklerinin ele alındığı Kılıç Baba Tekkesi'nin, Arabistan topraklarında doğduğu söylenen Şeyh Ahmed tarafından kurulduğu bilinmektedir.⁸³ Kılıç Baba Tekkesi'nin dervişleri ve takipçileri, ağırlıklı olarak civar köylerde yaşayan Arnavut Müslümanlardan ve Debre'nin doğusunda yer alan Arnavut kırları veya dağlarından gelmiştir.⁸⁴

⁸² H. 17.3.1321/ 13. 6.1903 tarihli belgeye göre tekkenin kuruluşu. BOA.TFR.I.MN.34.3368.1.

⁸³ Nathalie Clayer, **Mystiques, Etat et Société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du xve siècle à nos jours**, Brill. E.J., Leiden/ New York/Köln, 1994. s. 215.

⁸⁴ A.e., s. 249.

2.2. 19. Yüzyıl Sonu- 20. Yüzyıl Başında Debre’de Tarikat Yapıları

1912 yılında, Debre’de, iki Halvetî, bir Kadirî ve pazarın yanında Rifâî tekkesine bağlı olduğu düşünülen toplamda dört tekke bulunmaktaydı.⁸⁵H. 1308/1891 yılının Manastır Vilayeti Salnâmesi’ne göre ise Debre’de beş tekke yapısı bulunmaktaydı.⁸⁶ Beş tekkeden üç tanesinin kesin olarak hangileri olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri aynı yılın Salnâmesinde de adı geçen Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan keşif defterinde mimari çizimleri yer alan Kılıç Baba Tekkesi ve günümüzde de ayakta olan Kadirî Tekkesi’dir. Diğer iki tekkeden birinin Rifâî Tekkesi olduğu düşünülmektedir. Ancak bu tekke hakkında yukarıda da belirtildiği gibi pazar yerinde yer aldığından başka bir bilgimiz yoktur.⁸⁷

Şeyh Abdül Kadir ya da Şeyh Şaban Tekkesi olarak da adlandırılan Debre’deki Kadirî Tekkesi, Prizren Şeyh Hasan tekkesine bağlı olarak 1874-1880 yıllarında Şeyh Hamza tarafından kurulmuştur.⁸⁸ Şeyh Hamza’dan sonra posta sırasıyla Şeyh Nuri, Şeyh Kadri, Şeyh Kerim (ö. 1932, İzmir), Şeyh Hüseyin (ö. 1944) ve Şeyh Şaban oturmuştur.⁸⁹ Tekke, 1953/54’lü yıllarda komünist yetkiler tarafından kapatılmıştır.⁹⁰ Ancak tekkenin sonrasında biraz daha çalıştığı bilinir.⁹¹

Kadirî Tekkesi, özgünlüğünden çok şey kaybetmiş olsa da günümüze kadar gelebilmiştir.⁹² Kılıç Baba ve Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin ise ne zaman ortadan kalktıkları hakkında kesin bir bilgimiz mevcut değildir.

Debre’deki Kılıç Baba Tekkesi, 1912’den sonra da çalışmaya devam etmiş olabilir. Çünkü, N. Clayer, Debre’de Halvetîlerin varlığının 1916’da da devam ettiğini söylemektedir.⁹³

⁸⁵ Alexandre. Popovic, **Un ordre de derviches en terre d'Europe: la Rifâ'iyya**, L'Age d'Homme, Lausanne, 1993, s. 112.

⁸⁶ **Manastır Vilayeti Salnamesi**, H.1308/1891, s.336.

⁸⁷ Popovic, **a.g.e.**,1993, s. 112.

⁸⁸ Metin İzeti, **Balkanlarda Tasavvuf**, İstanbul 2004, s.207.

⁸⁹ **A.e.**; Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, “Sur les traces des derviches de Macédoine yougoslave”, **Anatolia Moderna/Yeni Anadolu, IV, Derviches des Balkans, disparitions et renaissances**, İstanbul-Paris, 1992, s.57.

⁹⁰ Alexandre Popovic, “La Qâdiriyya/Kadirîyye dans les Balkans. Une vue d'ensemble”, **Journal Of The History Of Sufism Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal D'Histoire Du Soufisme**, haz.: Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler, C. 1-2, Simurg, İstanbul 2000, s. 193.

⁹¹ **A.e.**, s.178.

⁹² Tekkenin günümüzdeki fotoğrafı için bkz: Şekil 36.

⁹³ Clayer, **a.g.e.**,1994, s. 304.

2.3.Tarikat Yapılarının Kent Dokusundaki Yeri

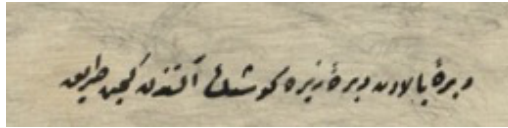
Tekke yapıları Debre’de; Balkanlar, İstanbul ya da Arap coğrafyasındakilere benzer şekilde konumlanmıştır; köyde, şehirde ya da nerede konumlandığı, coğrafya değişikliğine rağmen fark göstermemiştir.⁹⁴ Tarikat yapıları, Müslüman nüfusun yoğun olarak iskân edildiği mahallelerde, mahalle aralarında, Bektaşî tekkeleri ise kent dışı kırsal alanlarda yerleşmiştir.⁹⁵ Fakat 18. ve 19. yüzyılda, Osmanlının Balkan coğrafyasında gerilemesi üzerine eskiden kentsel alanda varlık gösteren tekkeler, kırsal alanda da varlık göstermeye başlamışlardır.⁹⁶

Kadirî Tekkesi hariç, diğer tekkelerin konumları hakkında bir bilgimiz yok. Ancak dönem arşivlerine bakılarak tekkelerin konumlarına dair bazı yorumlar yapılabilir.

Kılıç Baba Tekkesi’nin Konumu

Kılıç Baba Tekkesi, Debre-i Bâlâ kasabasında yer alıp, günümüze ulaşamamıştır. Tekkenin yeri hakkında da kesin bir bilgi yoktur. Eldeki bilgiler ile sadece bazı yorumlar yapılarak fikir yürütülebilir.

Tekkenin, Debre-i Bâlâ’dan Debre-i Zîr’ doğru giden yol üzerinde olduğu keşif defterinde yer alan ibareyle bilinmektedir.

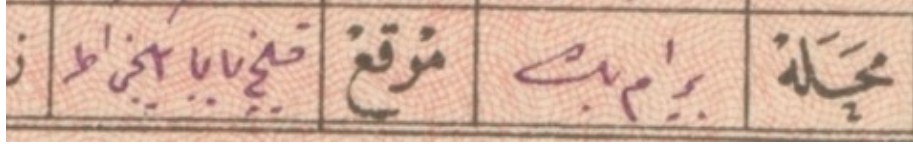
Şekil 7: Debre-i Bâlâ’dan Debre-i Zîr’e
Köşkün Altından Geçen Tarık. (BOA,
Y.PRK.UM.00016.00053.001.001)

Tekkenin yeriyle ilgili kesin olmasa da fikir yürütebileceğimiz diğer bir husus Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan bir tapu kayıdır.

⁹⁴ Nathalie Clayer, “Life in an Istanbul Tekke in the Eighteenth and Nineteenth Centuries According to a “Menakıbnâme” of the Cerrahi Dervishes”, haz.; S. Faroqhi ve C. N. Neumann, **The Illuminated Table, the Prosperous House. Food and Shelter in Ottoman Material Culture**, Ergon Verlag, Würzburg, 2003, s. 220.

⁹⁵ Esin Demirel İşli, İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü F.B.E. Mimarlık Anabilim Rölöve Restorasyon Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.152.

⁹⁶ Nathalie Clayer, “Des agents du pouvoir ottoman dans les Balkans: les Halvetis”; dans: “Les Balkans à l’époque ottomane”, **Revue du Monde musulman et de la Méditerranée**, nu: 66, Edisud, 1992, s.27.

Şekil 8: Mahalle: Bayram Bey, Mevki: Kılıç Baba İkinci Ada. (BOA. YB.21.43.64.1)

Tapu kaydında bir şahsa ait bağ yeri olarak gösterilen tarla, Bayram Bey Mahallesi'nde, Kılıç Baba ikinci adada yer almaktadır.⁹⁷ Osmanlı döneminde mahalleler çoğunlukla bir ibadet mekânı etrafında şekillenir ve mahalle de ibadet mekânının adıyla anılırdı. Bayram Bey mahallesinin de adını Bayram Bey Camisi'nden aldığı aşikârdır.⁹⁸ Buna göre Kılıç Baba Tekkesi'nin Bayram Bey Mahallesi'nin sınırları dahilinde “*Kılıç Baba İkinci Ada*” diye belirtilen yerin yakınında konumlandığı söylenebilir.

Alexander Popovic, tekkenin yeri hakkında, Hadji Vasiljevic'ten yola çıkarak Peşkopi yolu üzerinde olabileceğini söyler.⁹⁹ Bu ifade “*Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e giden yol*” ifadesiyle uyumludur.¹⁰⁰ Nathalie Clayer ve Alexander Popovic'in yazdıkları makale; tekkenin şehrin dışında, mezarlıkta, Kılıç Baba Türbesi adıyla anılan türbenin civarında olabileceğini söyler.¹⁰¹

Dönem haritalarında, tekkenin yeri arandığında, Debre-i Bâlâ'dan, Debre-i Zîr'e giden yol üzerinde bir tekke bulunduğu görülür.¹⁰² Tapuda da belirtildiği gibi bu tekke şehrin merkezindeki Bayram Bey Mahallesi'ne ise oldukça yakındır.

⁹⁷ R. 18 Kanunusâni 1321/ 31 Ocak 1912 tarihli tapu belgesi. BOA. YB.21.43.64.1

⁹⁸ Aydın Ayhan, **Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı**, UKİD, İstanbul, 2013, s.146.

⁹⁹ Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, **a.g.e.**, 1992, s.58.

¹⁰⁰ BOA, Y.PRK.UM.00016.00053.001.001.

¹⁰¹ Nathalie Clayer, Alexandre Popovic, **a.g.e.**, 1992, s.58.

¹⁰² Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e doğru yolun üzerinde yer alan *tekke* gösterimi hakkında. IRCICA H00024, BOA. TFR.I.MN.00053.05215.002.001.

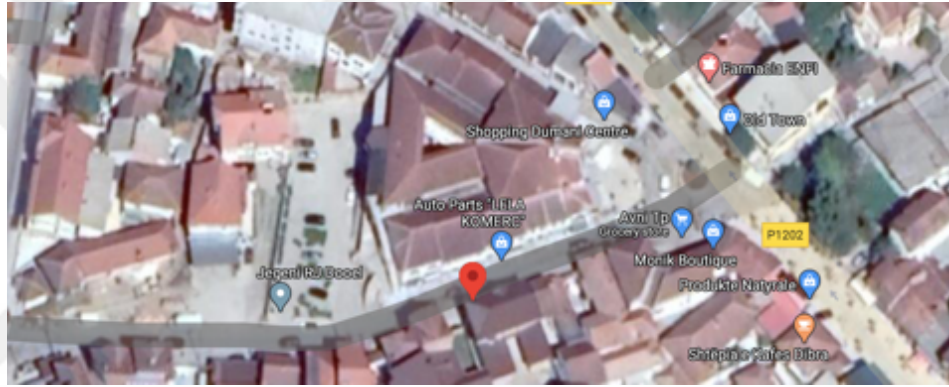

Şekil 9: Haritada, Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e doğru yolun üzerinde yer alan *tekke* gösterimi, IRCICA, H00024.

O halde bütün bildiklerimizden çıkan sonuç; dönem haritalarında ‘tekke’ yazısıyla ifade edilmiş yerde, Kılıç Baba Tekkesi’nin inşa edilmiş olabileceğidir. Çünkü tekkenin altından geçen yol nedeniyle bina yükselti üzerine konumlanmış ve haritada da yükseklik çizgileri o alanda yoğunlaşmıştır.¹⁰³

Kadirî Tekkesi Konumu

Kadirî tekkesi, Debre’nin şehrin merkezinde yer alır. Günümüzdeki yerine bakarak şehir ile iç içe tasarlandığını söyleyebiliriz.

Şekil 11: Kadirî Tekkesi’nin uydu görüntüsüne göre konumu 41.525496, 20.524440

Rifâî Tekkesi’nin konumu hakkında bilinen tek şey pazar yeri yakınında olduğudur.¹⁰⁴ Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin konumu için ise herhangi bir bilgi yoktur.

¹⁰³ Kılıç Baba Tekkesi’nin mimarisinin incelendiği bölümde tekkenin arsa üzerindeki muhtemel yerleşimine yer verilmiştir. Ayrıca bkz: Şekil: 8, 17.

¹⁰⁴ Popovic, **a.g.e.**,1993, s. 112.

2.4. Kılıç Baba Tekkesi ve Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin Keşif Defterleri ve Yeniden İnşa Süreçleri

Kılıç Baba Tekkesi

Debre'deki tekkenin “müceddeden” yani yeniden inşa süreci 1889 senesindeki belge ile başlar.¹⁰⁵

İlk belgede, Serkatip yazısıyla, tekkenin bakımsız halde olması ve gelirinin de bulunmaması sebebiyle Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin “*tekâya ve zevâya*” ayırdığı bütçeden, postnişinin ve tekkenin temizliğinden sorumlu olan kişi için de ayrılması ve tekkenin tamiri için gereğinin yapılması ilgili makama iletilmiştir.¹⁰⁶ Manastır Valisi Mehmed Faik de Manastır Vilayeti Mektubî Kalemî'nden gelen söz konusu talepleri merkeze iletmıştır.¹⁰⁷

Yazışmalar neticesinde tekkenin yeniden inşası için, Evkaf-ı Hümayun'dan bir heyet gelip, keşif defteri hazırlamışlardır.¹⁰⁸ Tekkenin yeniden inşası için tekkenin planı çizilmiş, gerekli olan malzeme ve işçilerin çalışma bedelleri icmal çizelgesinde belirtilmiş, toplamda yirmi yedi bin dört yüz yetmiş kuruşla inşası için ilgili makama sunulmuştur.¹⁰⁹

Keşif defterinin hazırlanmasından yaklaşık iki yıl sonra resmi yazı ile münakasa yapılmış, iki usta münakasaya katılmıştır. Ustalardan heyetin keşif defterinde belirttiği gibi tamir edilmesi istenmiştir. Usta Andri, tekkenin tamiri için 15.799 kuruş teklif ettiği ihaleden 699 kuruş inmiş, Debre Kasabalı İbrahim Efendi Saraç, 15.500 kuruştan 500 kuruş eksik bir şekilde, 15.000 kuruşa tekkenin tamirini gerçekleştireceğini, Debre Meclis Dairesine taahhüt etmiş, Debre Meclisi de Debre Kasabalı İbrahim Efendi Saraç'ın teklifini daha makul görerek ihaleyi ona vermiştir.¹¹⁰ Aynı belgede semahanenin yükseklik çizimine de yer verilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁵ H.17 Rebiulahir 1307/ 11 Aralık 1889 tarihli Kılıç Baba Tekkesi'nin tamiri hakkında. BOA. Y.MTV.41-69-1-1

¹⁰⁶ BOA. Y.MTV.41-69-1-1

¹⁰⁷ BOA. Y.MTV.41-69-2-1

¹⁰⁸ H. 9.9.1307 tarihli Kılıç Baba Tekkesi'nin keşif defteri. BOA. Y.PRK.UM. 16-53-1.

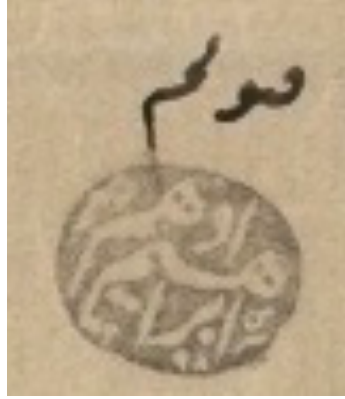
¹⁰⁹ “*Keşif defteri ile resim musattahı vilayet-i müşarüileyhiye irsal vesair kılınmış ... keşif defteriyle resim musattahı nüsha-yı saniyelerinin leffen arz u takdim olunmuş olmağla...*”. BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1; Heyet tarafından oluşturulan, keşif defterinde yer alan çizelgeye göre tekkenin inşasının masraf kalemleri. BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1. Bkz: Ekler, Belge 1. Kılıç Baba Tekkesi Keşif Defteri (BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1)

¹¹⁰ Kılıç Baba Tekkesi'nin tamiri ve masrafları ile ilgili H.1309/ 1891 tarihli belge. BOA.ŞD.117-34.

¹¹¹ BOA. ŞD.117.34.1.1. Söz konusu çizime, Debre tekkelerinin mimarilerinin incelendiği bölümde yer verilmiştir.

Şekil 12: Usta Andri'nin
H.5.3.1309/ 9.10.1891 tarihli
mührü. (BOA.ŞD.117-34-2)

Şekil 13: Debre Kasabalı İbrahim
Efendi Saraç'ın H.5.3.1309/
9.10.1891 tarihli mührü. (BOA.
ŞD.117-34-2)

1891 tarihli diğer bir belgede, tekkenin hâlâ bir gelirinin olmadığı kayda geçmiştir. Tekkenin, Laleli Sultan Mustafa Vakfı'na bağlanarak, masraflarının karşılanmasına da karar verilmiştir.¹¹²

Arşiv kayıtlarına göre tekkenin elimizdeki son belgesi, tekkenin inşasının 11 yıl sonrasına aittir. Tekke tamir olmuş ancak hâlâ bir geliri olmadığı, tekkenin zor durumda olduğu, 500 senelik tekkenin geleninin gidenin çok olması sebebiyle de bu durumun tekkeyi daha zor duruma düşürdüğü Debre Mutasarrıfı aracılığıyla Rumeli Vilayeti'ne bildirilmiştir.¹¹³

Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi

Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi, 19. yüzyılın sonlarında, 1891'de, II. Abdülhamid zamanında Hazine-i Hassa bütçesinden yeniden inşa edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde adı geçen tekkenin yeniden inşa sürecinin tarihsel dizgisini belgelerden takip edebiliyoruz.

Süreçle ilgili görevlendirmeler ve yeniden inşasının takibi gibi bir dizi konu hakkında, Selanik Emlak-ı Hümayun Dairesi ile Hazine-i Hassa arasında resmi bir dizi yazışmalar gerçekleştirilmiştir.

¹¹² H. 17.03.1309/21 Ekim 1891 tarihli belge, Kılıç Baba Tekkesi'nin semahane ve hücrelerinin tamiri ile ilgili olup tekkenin vâridat sorununa çözüm aranmıştır. BOA. İ.ŞD. 111-66-40-1.

¹¹³ H. 23 Zilhicce 1321/11 Mart 1904 tarihli Kılıç Baba Tekkesi'nin bir vakıf tesisine dair Debre Mutasarrıfının yazısı ve eki. BOA. TFR.I. MN. 34-3368-1-1

Tarihsel dizgi takip edilerek belgeleri aktarırsak eğer; 1888 tarihinde Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin postnişi Şeyh Hüseyin Efendi'nin ricasıyla tekkeye keşif için bir heyet gönderilmiş, tekkenin geliri olmadığı ve harap halde olduğu görülmüş ve tamir edilmesi için 300 liranın gerekli olacağına dair yazı, Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemine gönderilmiştir.¹¹⁴ Hazine-i Hassa Nazırı imzasıyla tekkenin tamiri için gerekli olan meblağın hazineden verileceğine dair belge ile Hazine-i Hassa tarafından, 300 lira ile tamiri kabul edilmiştir.¹¹⁵ Diğer yazışmalarda da Manastır Valisi Halil Paşa başkanlığında tekkenin tamir edileceği bildirilmiştir.¹¹⁶

R. 21 Temmuz 1305/ 2 Ağustos 1889 tarihli belgeye göre Hazine-i Hassa, tekkenin tamiri için, Selanik Emlak Hümayunu Dairesine 300 lira göndermiş, gönderilen meblağ için makbuzu Hazine-i Hassa'ya gönderilmek üzere düzenlenmiştir.¹¹⁷

1891 yılına ait Manastır Vilayeti Salnâmesi'nde, tekkenin masraflarının yeniden inşa sürecinde Hazine-i Hassa bütçesinden, II. Abdülhamid'in ihsanlarıyla inşa edildiği vurgulanır.¹¹⁸

Tamiri tamamlanan tekkenin cephe resminin çizildiğinin bildirilmesi ise yine bu dizgide yerini alır.¹¹⁹

Tekkelerin işleyişlerini sürdürebilmeleri için her zaman gelire ihtiyaçları olmuştur. Kılıç Baba Tekkesi'nde gelir sorununun çözülmediğini görüyoruz.¹²⁰ Hüseyin Baba Tekkesi'nin geliri ise; Tuz Pazarındaki dükkân ve Radika Nehri üzerindeki değirmenden gelmekteydi.¹²¹

¹¹⁴ R. 1303/ 1888 tarihli Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin geliri olmadığına dair Selanik Emlak-ı Hümayun Dairesi'nin Hazine-i Hassa'ya gönderdiği belge. BOA. HH. THR.1637.77.1.1

¹¹⁵ BOA. HH. THR.1637.77.2.1. BOA.Y. MTV

¹¹⁶ R. Şubat 1303 tarihli belgede tekkenin Manastır Valisi Halil Rıfat Paşa riyasetinde tamir edileceğine dair malumat verilmektedir. BOA. HH. THR. 1638.78. 1.1

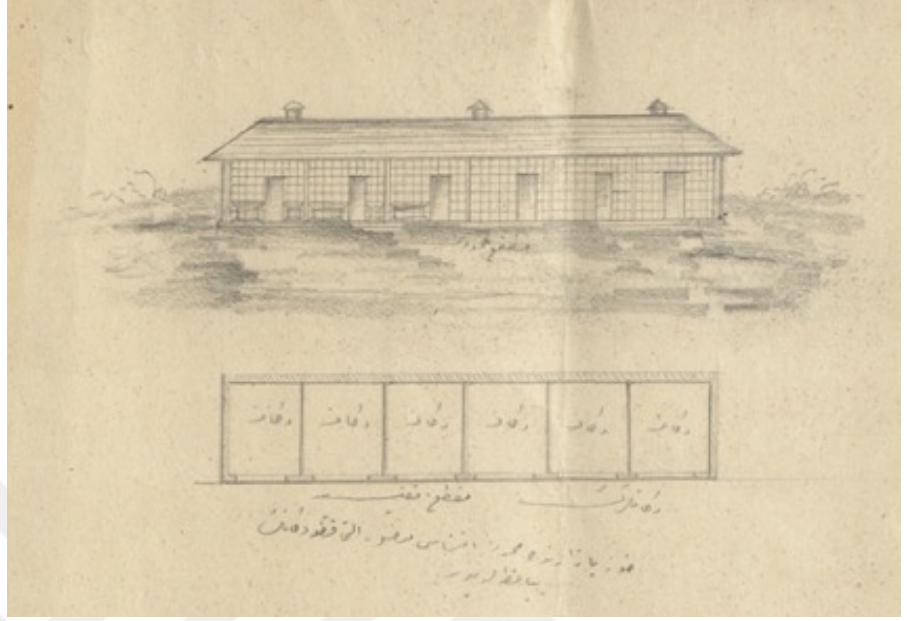
¹¹⁷ R. 21 Temmuz 1305/ 2 Ağustos 1889 tarihli belge. BOA.THR.1637.88.1.1

¹¹⁸ **Manastır Vilayeti Salnamesi**, H.1308/1891, s.191; II. Abdülhamid, tekkelerin halk üzerindeki manevi etkisini kullanarak, iktidarı döneminde özellikle Balkan vilayetlerindeki cami, türbe, tekke gibi dinî yapılar üzerinden bölgenin İslamî ve Osmanlı kimliğini vurgulama siyasetine gitmiştir. Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 93,101.

¹¹⁹ R. 21 Temmuz 1305/ 2 Ağustos 1889 tarihli Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin resm-i küşadının icra edildiğine dair belge. BOA.THR.1637.88.1.1

¹²⁰ H. 23 Zilhicce 1321/11 Mart 1904 tarihli Kılıç Baba Tekkesi'nin bir vakıf tesisine dair Debre Mutasarrıfının yazısı ve eki. BOA. TFR.I. MN. 34-3368-1-1.

¹²¹ BOA. TFR.I.MN.00024.02329.001.002

Şekil 14: Tuz Pazarında yer alan dükkânın cephe çizimi ve planı.
(BOA, TFR.I.MN.24.02329.1.1.)

Keşif defterinden, altı birimli dükkânın yeniden inşası için ayrıntılı bir açıklama yapıldığını görülür.

Dükkânın etraf ve bölme duvarlarının inşasının nasıl gerçekleşmesi gerektiği ayrıntılarıyla deftere kaydedilmiş. Dükkân enkazından işe yarayabilecek temel hafriyatı ayırarak, geriye kalan hafriyatın başka bir yere taşınması sağlanacak, yeni gelen taş ve harçla bölme duvarları yeniden inşa edilecek, duvarları üzerine ağaç malzemeden birbirlerine bağlı kare tabanlı, başları başlıklı, araları meşe ağacından payandalı ve kerpiçten dolma duvarlı, kapı ve pencereli duvarın iç ve dış sahanı çamurdan sıvanarak üzeri üç kat badana ile etraf ve bölme duvarları inşası gerçekleştirilecek. Kapak tahtası ile kaplı, yerli kiremit ile örtülü çatısı yeniden inşa edilecek. Son olarak dükkânın döşeme tahtalarının yerleştirilmesi ile inşası tamamlanacak.¹²²

Değirmen için ise yine aynı belgede keşif defteri hazırlanmış. Radika Nehri üzerinde yeniden inşa edilmiş değirmenin olası yerlerini döneme ait harita üzerinde de

¹²² Bkz: Ekler, Belge 2.: Hüseyin Baba Dergâhına ait değirmen ve dükkânlarının keşif defterleri. (BOA. TFR.I.MN. 24.2329.1. 2)

görebilmekteyiz. “✱”¹²³ sembolü değirmenler, Radika Köprüsü’nün güneyinde yer almaktadır.¹²⁴

Şekil 15: Radika Nehri üzerindeki Radika Köprüsü’nü ve değirmenleri “✱” sembolüyle gösteren harita. IRCICA, H00024.

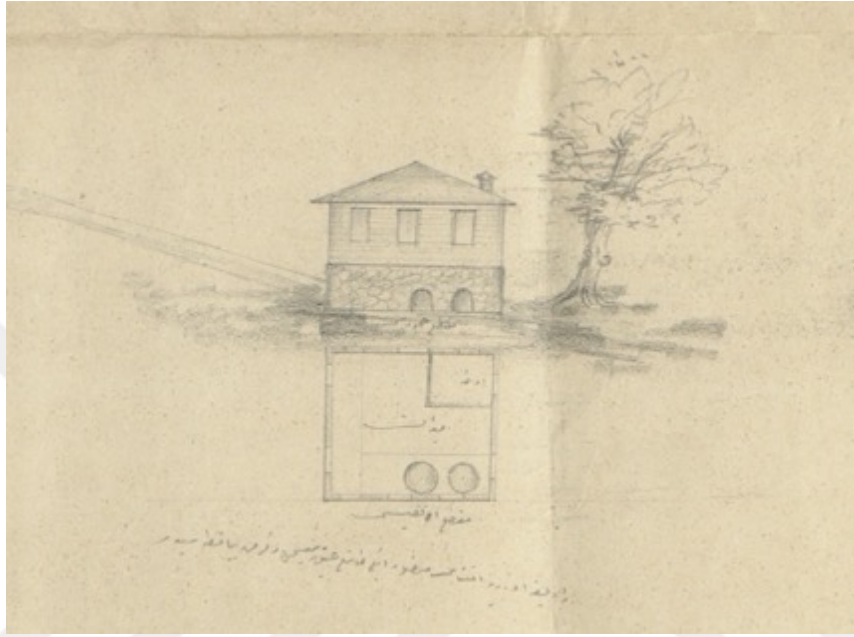
Radika Nehri kenarında yeniden inşa edilecek değirmenin keşif defterinde, değirmen inşası için gerekli olan işlerin ayrıntılı açıklamalarına yer verilmiştir. Buna göre iki taşlı değirmen inşası için altmış metre uzunluğunda, bir metre genişliğinde yirmi santim derinliğinde tahtadan oluklu bir ark yapılacak, iki kantar ağırlığındaki oluklu değirmen taşlarını çevirecek ve suyun debisine mukavemet edecek ahşap kanatlı, milli bir çark yapılacak. Duvarları kerpiçten, çatılı, iki taşlı değirmen inşa edilecektir.¹²⁵

¹²³ <https://www.harita.gov.tr/uf-13-detay-sembolleri.html/> 12.03.2020.

¹²⁴ Debre-i Bâlâ haritası, IRCICA, H00024.

¹²⁵ Keşif defteri için bkz: Ekler, Belge 2.: Hüseyin Baba Dergâhına ait değirmen ve dükkânlarının keşif defterleri. (BOA. TFR.I.MN. 24.2329.1. 2)

Değirmenin keşif defterindeki cephe çiziminden 60 metre uzunluğunda olduğu bilinen su kanalını, değirmenin içerisinde meydan olarak belirtilen orta alanı, köşedeki odayı ve değirmen taşlarının çizimini görebiliyoruz.¹²⁶

Şekil 16: Radika Nehri üzerinde yer alan değirmenin cephe çizimi ve planı.
(BOA, TFR.I.MN.24.02329.1.1.)

¹²⁶ TFR.I.MN.24.02329.1.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEBRE'DEKİ TEKKELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

3.1. Kılıç Baba Tekkesi'nin Mimarisi

İlk inşasının 16. yüzyıl öncesine dayandığı bilinen Kılıç Baba Tekkesi'nin, mimarisi hakkında günümüze ulaşamaması sebebiyle kesin bir yorum yapılamamaktadır.¹²⁷

Yeniden inşa edilmiş yapılar, önceki yapının mimari ve süsleme özelliklerine bağlı kalınmayarak dönemin üslubuna göre inşa edilirler.¹²⁸ Mimarlık tarihi deneyimlerimiz bize Kılıç Baba Tekkesi'nin dönemin mimari özelliklerine göre inşa edildiği söyleyebilir.

Günümüze ulaşamayan Kılıç Baba Tekkesi'nin yeniden inşası için hazırlanan keşif defteri içerisindeki planı; tekkenin birimleri, birimlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve yapının konumlandığı topografya hakkında da bazı bilgiler verir.

Planı incelediğimizde, arsayı çevreleyen yükseltinin güney yönünde aşağıya doğru meyilli olduğunu düşündüren bazı emareler bulunmaktadır. İlk olarak planda da açıkça belirtilen “*Debre-i Bâlâ'dan Debre-i Zîr'e doğru köşkün altından geçen târik*” ibaresi, yapılar topluluğuna bir merdiven ile çıkılıyor olması ve köşkün altından geçen yolun da çizimde belirtilmesi, tekkenin yoldan yüksekte olduğunu anlamamızı sağlar. Planda türbeye doğru gidişi gösteren yolun da ancak bir köprü ile geçilebilir olması, yapının yoldan yüksekte olduğunu destekleyen işaretlerdir. (Şekil 17)

¹²⁷ H. 17.3.1321/ 13. 6.1903 tarihli belgede “...beş yüz seneden beri ibadat ve zikir” yapılan ziyaret mekânı olduğu ifade edilmiştir. BOA.TFR.I.MN.34.3368.1.

¹²⁸ Baha Tanman, “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri” Katalog II /1 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 6.

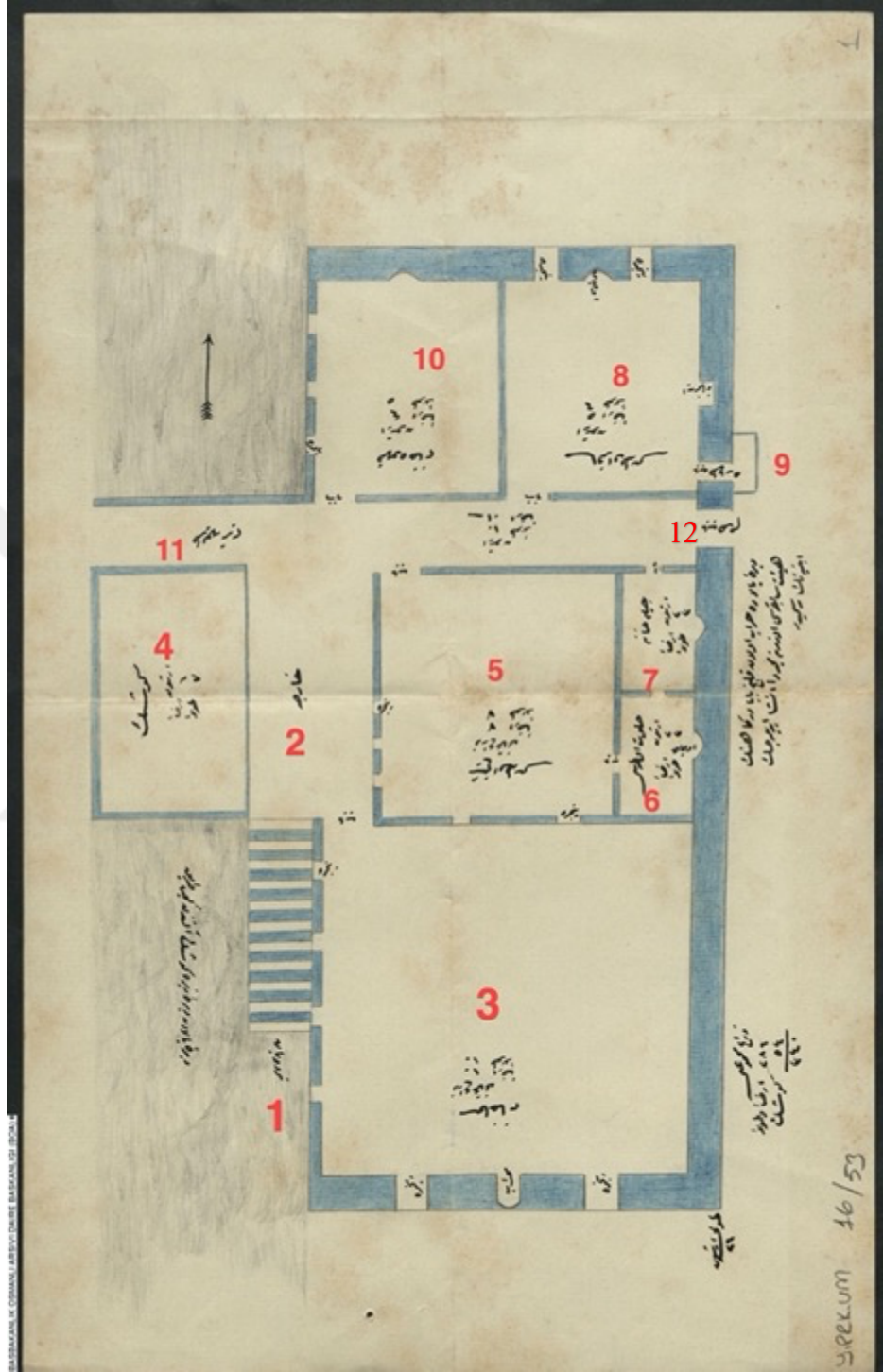
Şekil 17: Kılıç Baba Tekkesi'nin Arazi Üzerinde Muhtemel Konumu (Çizim: Beyza Afşar)

Kuzey yönde dikine dikdörtgen bir alana oturan Kılıç Baba Tekkesi, kâgir duvarlı, bölmeleri ahşap desteklidir. Çatısı kiremit ile kaplanmıştır.¹²⁹

Kılıç Baba Tekkesi'nin doğu duvarı yaklaşık 19 metredir.¹³⁰ Tekkenin arazi üzerinde semahane, şeyh odası, halvethane ve çilehane olmak üzere ibadete ayrılmış bölümleri tek bir çatı altına alınmışken, kahve ocağı, misafir odası, abdesthane ve bâb-ı tâhare gibi yaşam alanları başka bir kitlede toplanmıştır.

¹²⁹ Bkz: Ekler, Belge 1: Kılıç Baba Tekkesi Keşif Defteri (BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1) Keşif defterinde tekkenin yeniden inşası için gerekli olan malzemeler listesinde 12.000 adet kiremit alınması planlanmıştır.

¹³⁰ BOA. Y.PRK.UM.16.53.1; Neslihan Sönmez, "Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi" makalesinde 1 Arşın değerini 757.728 mm. olarak verir. Tekkenin doğu duvarının genişliği plana 26 arşın olarak kaydedilmiş. Tezde, arşın ya da zirâ-i mimârî cinsinden uzunlukları, eni ve yüksekliği bilinen birimler bu hesaba göre hesaplanmıştır. Neslihan Sönmez, "Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi", **Aslanapa Armağanı**, Bağlam, Ankara, 1996, s.194.

Şekil 18: Kılıç Baba Tekkesi Planı. 1- Merdiven 2- Hârici 3- Semahane 4- Köşk 5-Şeyh Odası 6-Halvet Odası 7- Çilehane 8-Misafir Odası 9- Bâb-ı tahare 10- Kahve Odası 11-Türbe-i Tarık 12- Bâb-ı harem. (BOA, Y.PRK.UM.16.53.1.)

Tekkeye merdiven ile çıkılarak, planda “*hâricî*” olarak belirtilen, üzeri açık birime ulaşılır.

Üstü açık olan bu alanın batı yönünde bir köşk yer alır. Tekkeye gelenlerin karşılandığı bu mekânın üzeri, ahşap direkler ile yükselen bir çatı ile örtülü olabilir. Baha Tanman’ın Balkan tekkelerindeki köşk birimleri için işaret ettiği “Yakova tekkelerinde köşkü andıran çıkmalı birimler”¹³¹ ile de arasında mimari bir benzerlik kurulabilir.

Şekil 19: Yakova Rifâi Tekkesi. (Ayverdi, s.333)

4.5x5 m’lik bir alanda olup yola doğru çıkma yapan bu tipte bir köşk, Kalkandelen’deki Bektaşî Harabati Baba Tekkesi’nin giriş kapısı üzerinde ve aslında 13.-15. yüzyıllar arasında, Anadolu ve Azerbaycan’da da örneklerini gördüğümüz yüksek duvarlı, savunma amaçlı tasarlanan tarikat yapılarında, manzaraya bakmaktan çok çevreyi gözetleyip asayişî sağlamanın amaç edinildiği kırsalda yer alan tarikat yapılarında karşımıza çıkar.¹³²

Halvetîlerin, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı’nın Balkanlardaki gerilemesi sonucu eskiden kentsel alanlarda varlık gösteren tekkelerin, kırsal alanlarda da varlık gösterdikleri biliniyor.¹³³

¹³¹ Tanman, a.g.e.,1990, C. I/2, s. 470.

¹³² A.e.

¹³³ Clayer, a.g.e.,1992, s. 27.

Şekil 20: Kalkandelen Harabati Tekkesi Köşkü. (Nur Akın, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür: Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.117.)

Kılıç Baba Tekkesi'nin de bu özelliğe sahip olduğu düşünülebilir. Çünkü Kılıç Baba Tekkesi muhtemelen Debre-i Bâlâ'nın girişinde, kırsalda yer almaktaydı.¹³⁴ Bu nedenle tekke, Debre'ye giriş ve çıkışları tutan bir asayiş noktası olarak düşünülebilir. Benzer şekilde İstanbul, Eyüp'teki Karyağdı Baba Tekkesi, fetih sırasında etrafa hâkim bir noktada kurulmuş, kapısının üzerinde de bir köşk olduğu biliniyor.¹³⁵

Tekkelerin tepelik bir alanda inşa edilmeleri ile asayiş sağlamaya yönelik köşk birimlerini tasarlamaları, birbirinden farklı iki mimari gelenek olarak ele alınmalıdır. İkisi de bir noktada etkileşim içine girerek ortak bir amaca yönelmiş düzenlemelerdir.

Osmanlı mimarlığında, çevre duvarıyla çevrili bir avluya açılan ana veya yan kapıların üzerinde köşk biçiminde bir oda bulunması bilinen bir uygulamadır. Bunlardan belki de en tanınmış, Topkapı Sarayı'nın anıtsal girişi Bab-ı Hümayun'un üzerindeki günümüze ulaşamayan ahşap köşktür.¹³⁶ 16. yüzyıl yapılarından Kadirga'daki İsmihan Sultan ile Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin son cemaat

¹³⁴ Kılıç Baba Tekkesi'nin Konumu için bkz: s.19.

¹³⁵ Baha Tanman, "Karyağdı Tekkesi (mimari)", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 476.; Tanman, **a.g.e.**, I/1, 1990, s.470.

¹³⁶ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar**, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.65.

yerinin iki yanındaki avlu girişlerinin üzerine oturtulan fevkâni odalar yüksek bir konumdan, alanı kolaçan etmek için inşa edilmiş olabilir.¹³⁷

Yine de bunu sadece Osmanlı mimarisi içerisinde değerlendirmek yeterli olmayabilir. Bu noktada manastır ile tekkelerin kullanım biçimindeki benzerlikten yola çıkarak bazı yorumlar yapılabilir.¹³⁸

Üsküp yakınlarındaki Markos Manastırı'nı çevreleyen avlu duvarlarının girişi üzerindeki köşk, Kılıç Baba Tekkesi ve Harabati Baba Tekkesi ile birlikte düşünüldüğünde, bölgedeki güçlü bir mimari gelenek olarak değerlendirilebilir. (Şekil 21)

Şekil 21: Üsküp yakınlarındaki Markos Manastırı. (Tarkan Okçuoğlu, 2011)

Geç Bizans yapılarından *pyrgos*ların hâkim tepelerin üzerine inşa edilmeleri gibi ¹³⁹, Kılıç Baba Tekkesi de benzer amaçla, manzaraya hâkim tepelik bir alana yerleştirilmiş olabilir. Örnek olarak Aynaroz Dağı'nda, Hilandar Manastırı'ndaki Aziz George ve Aziz Sava *pyrgos*'u gibi yapılar sayılabilir.¹⁴⁰ Büyük Lavra Manastırı'nda

¹³⁷ Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.449.

¹³⁸ Tanman, **a.g.e.**, I/2, 1990, s.493.

¹³⁹ Çoğunluğu kare planlı olan, merdiven aracılığıyla en üst katta keşişlerin yaşadığı şapele ulaşılan askeri burçları andıran mimari yapılar. Slobodan Curcic, Alexander Kazhdan, "Pyrgos", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C. 3, haz. A. Kazhdan v.d., New York, 1991, s. 1760.

¹⁴⁰ Svetlana Popovic, "The Pyrgos in the Late Byzantine Monastic Context", **Zita- History and Art**, Belgrad, 1995, s.101,102.

14. yüzyıla tarihlenen Tzimiskes kulesi, kale burçlarını andırır yapısıyla bu yapılara diğer bir örnektir.¹⁴¹

Şekil 22: Tzimiskes kulesi, solda. (<https://www.kastra.eu/castle.php?kastro=tzimiski> / 07.06.2020)

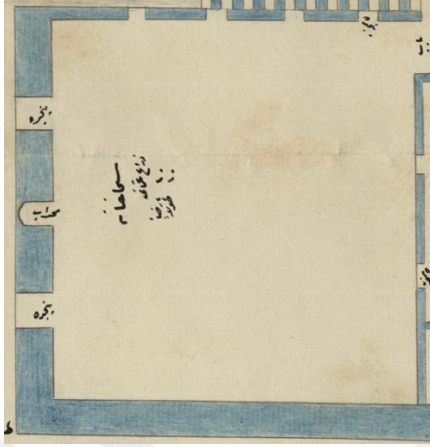
“Harici” olarak adlandırılan biriminin güneyinde ise semahane yer alır. Semahane, selamlığın en geniş birimi olarak tasarlanmıştır. Semahanenin girişi, kuzey duvarı ekseninde sağ köşede yer alırken, mihrap güney duvarının ortasında yer almaktadır. Kapı mihraba göre eksenden kaymış, batı duvarının köşesinde yer almıştır.

Semahanenin tavan yüksekliği 6 metre olup, 7,5x7,5 metre ölçülerinde kare bir mekândır. Çatısı ahşap karkas sistemiyle inşa edilmiştir.¹⁴² Keşif defterindeki inşaat malzemesi listesinde de yer alan bilgiler ışığında, çatı kaplama malzemesi olarak kiremit kullanılmıştır.¹⁴³ Doğu yönünde mihrabı ve mihrabın iki yanında -diğer tekke yapılarından ve bölgenin sivil mimari yapıları referans alınarak- muhtemelen giyotin doğramalı pencereleri bulunmaktaydı. Semahanenin yola bakan duvarında ise dört adet penceresi bulunmaktaydı.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Satiris Voyadjis, “The ‘Tzimiskes’ tower of the Great Lavra Monastery” **Mount Athos and Byzantine Monasticism**, Hampshire, 1996, s.203.

¹⁴² H. 5.3. 1309/ 9 Ekim 1891 tarihli masrafların tesviyesi konulu belge. BOA. ŞD.117.34.1.1.

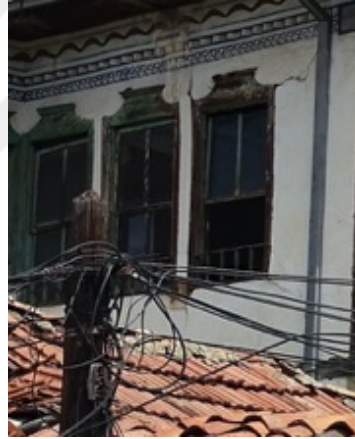
¹⁴³ Keşif defterinde yer alan malzeme listesi için bkz: Ekler, Belge 1: Kılıç Baba Tekkesi Keşif Defteri (BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1)

Şekil 23: Semahane çizimi. (BOA, Y.PRK.UM.16.53.1.)

Şekil 24: Semahanenin yüksekliğini gösteren çizim, *Semahanenin mürtesim-i amûdîsi*. (BOA. ŞD.117.34.1.1.)

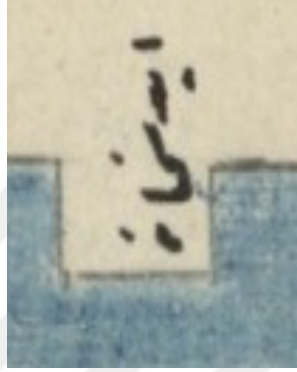

Şekil 25: Debre'den sivil mimari örneğinde giyotin doğramalı pencereler. (Beyza Afşar, 2019)

Şeyh odası çizime göre semahaneden ahşap bölmeler vasıtasıyla ayrılmıştır. 5,3×5,3 m. olarak tasarlanan birim, semahane ile iki pencere vasıtasıyla bağlantılıdır. “*Hârici*” birimi yönünde de üçer penceresi bulunur.

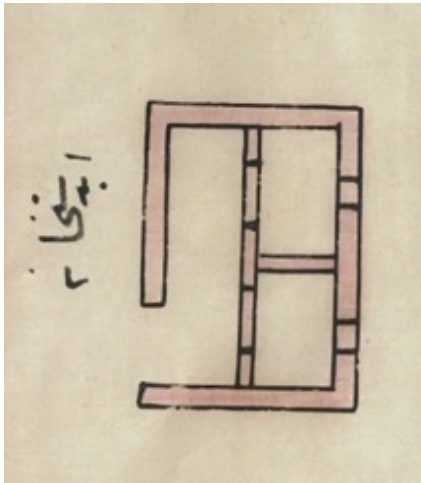
Yapının girişi kuzey tarafındaki bir kapıyla gösterilmiştir. Şeyh odası içerisinde birbirleriyle bağlantıları olan yaklaşık 3'er metrekarelik halvet odası ve çilehane yer alır. Bu birimler ocaklıdır. Çilehaneye, şeyh odası içinden, oradan da halvet odasını geçerek ulaşılabilceği gibi, kuzey yönündeki taşlık koridorundan bir kapı ile de geçilebilmektedir.

Kahve ocağı kuzey yönde yer alıp, yaklaşık 3,3× 3,8 m.’dir. Ocaklı birimin yola doğru üçer penceresi bulunmaktadır. Güney yönden girişi bulunan yapının doğusunda misafir odası yer alır. Ölçüler açısından kahve ocağı ile aynı olan birimin girişi de güney yönden sağlanır. Kuzey duvarında iki penceresi ve ocağı bulunan birimin doğu duvarında abdesthane olarak belirtilen bölüm yer almaktadır.

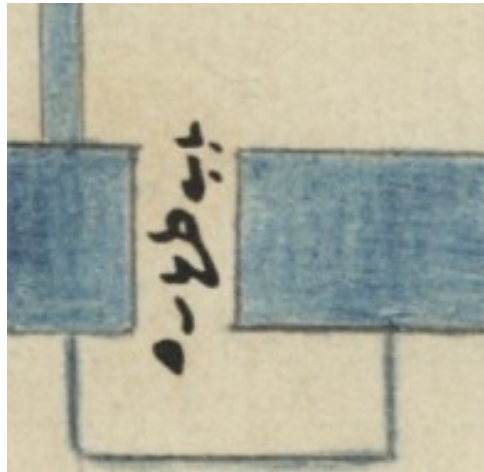

Şekil 26: Planda abdesthane çizimi. (BOA, Y.PRK.UM.16.53.1.)

İkinci bir çizimde “*abdesthane*¹⁴⁴” olarak belirtilen birim, muhtemelen, abdest alma ve abdest bozma alanlarının birbirinden ayrıldığı bölme duvarlı bir tasarım olan ve planda “*bâb-ı tahare*” olarak geçen ifadeyle aynı birime karşılık gelmektedir.

Şekil 27: Abdesthaneyi gösteren çizim. (BOA. ŞD.117.34.1.1.)

Şekil 28: Planda “*bâb-ı tahare*” olarak ifade edilen birim. (BOA, Y.PRK.UM.16.53.1.)

¹⁴⁴ BOA. ŞD.117.34.1.1

Planda, şeyh odası ile kuzey cephede yer alan misafir odası ve kahve ocağını birbirinden ayıran koridorun doğu ucundaki kapı ile hareme, batı ucundaki köprü ile türbeye açılması tasarlanmıştı.

Kılıç Baba Tekkesi'nin, Kılıç Babaya ait olduğu düşünülen, Debre-i Zîr yolunda kare planlı bir türbesi olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵ Kadirî şeyhleriyle beraber Halvetî şeyhlerinin birlikte defnedildiğini söyleyen Clayer ve Popovic, türbenin merkezinde Kılıç Baba, solunda Şaban Dede, sağında Halvetî Şeyhi Yahya ve Kadirî Şeyhi Kadri'nin birlikte defnedildikleri aktarır.¹⁴⁶

3.2. Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi Mimarisi

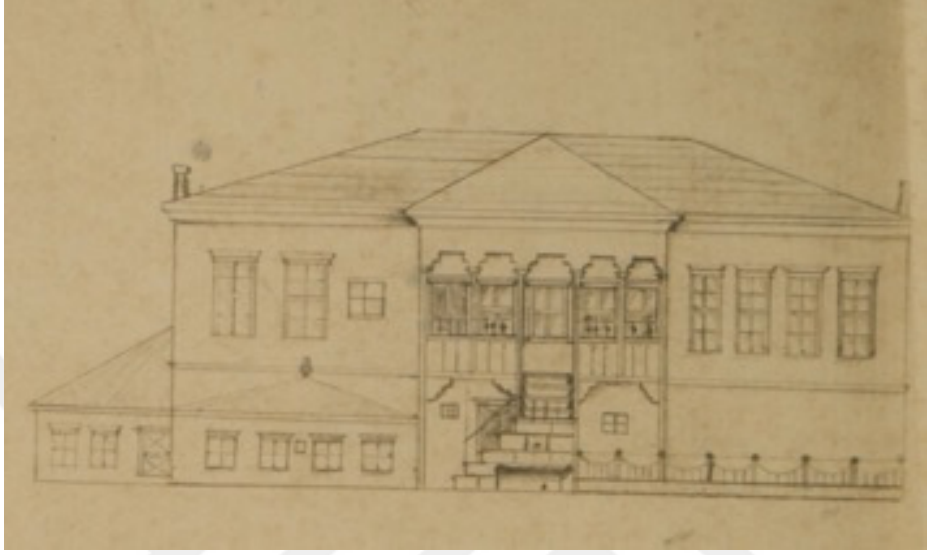
Kılıç Baba Tekkesi'nde bir plana ulaşabilmesine rağmen, Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi için mimari bir plan yoktur. Ancak Kılıç Baba Tekkesi'nde olmayan cephe çizimi, Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi için *II. Abdülhamid Albümleri*'nde tek sayfa olarak mevcuttur.

Söz konusu cephe çizimi ve günümüze ulaşan Kadirî Tekkesi, 19. yüzyıl Debre tekkelerinin cephe tasarımının nasıl olduğuna dair kaynak oluşturmaktadır.

¹⁴⁵ Nathalie Clayer ile 19.04.2019 tarihinde yapılan görüşmede, 1990 yılında Debre gezisinde türbeyi yerinde gördüğünü iletmiştir.

¹⁴⁶ Clayer, Popovic, **a.g.e.**,1992, s.58.

çizelgenin latinize edilmiş haline, belgedeki gibi ilgili yapının çiziminin altında yer verilmiştir.

Şekil 30: *II. Abdülhamid Albümleri*'nde yer alan Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin çiziminde tekke ana binası, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: Albüm 779-73---0060.

Üst Kat		
Makâm-ı Zikrullah: Önünde Çıkma		
Kahve Ocağı: Zahrında Misafir Odası		Baş Oda: Zahrında Halvet
Alt Kat		
Odunluk ve Hayvanât Ahır		Kışlık Misafir Odası
Alt Kat Önlüğü		
Kutb'ül- ârifin es-Seyyid eş-Şeyh Hüseyin Baba Halvetinin Türbe-i Şerîfesi		Demir Parmaklığı: Çeşme
Taş Merdiven		

Şekil 31: Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin Ana Binasının Birimlerinin Katlara Göre Yerleşimi

Yapıda ibadet ve yaşam alanları tek bir çatı altında toplanmıştır. Tekkenin bitişiğinde dikdörtgen planlı, giyotin doğramalı pencereleriyle çatısında tâc-ı şerif biçiminde alem bulunan Şeyh Hüseyin Baba'nın türbesi yer alır. Türbenin sağ tarafında demir parmaklıklar yer alırken, tekkenin kapısına yakın bir alanda da çeşmesi yer alır. Tekkenin alt katında; odunluk, ahır ve kışlık misafir odası bulunur. Tekkenin

üst katındaki çıkma yapan alana, L biçimli taş bir merdiven aracılığıyla ulaşılır. Ancak tekkenin içine bu alandan girilebilir mi sorusu cevapsız kalmıştır. Çizimde tekkenin içine girişi gösterecek herhangi bir kapı veya giriş belirtilmemiştir.

Tekkenin içindeki merdivenle üst kata çıkıldığı düşünülebilir. Üst katta, önünde çıkma yapan alanıyla giyotin pencereli “*Makâm-ı Zikrullah*” ile ifade edilen ibadet mekânı yer alır. İbadet mekânının sağında; baş oda, arkasında ise halvet odası yer alır. İbadet mekânının solunda kahve ocağı, arkasında misafir odası yer almaktadır. İbadet mekânının etrafında şekillenen bu birimlerin ocaklı olduğunu söylenebilir.

“*Dergâh-ı Şerîfin Teneffüs Odası*” olarak çizilen yapı, ana binaya göre küçük ölçeklidir.

Şekil 32: *Dergâh-ı Şerîfin Teneffüs Odası*, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi. Nu: Albüm 779-73---0060.

Dergâh-ı Şerîfin Teneffüs Odası		
	Üst Kat	
	Sofa	
Misafir Baş Odası	Alt Kat	Kahve Ocağı
	Dergâh-ı Şerîf Kapısı	

Şekil 33: Tekkenin Birimlerinin Katlara Göre Yerleşimi

Ana binaya göre daha küçük olan tekkenin, alt katının sağ tarafında kahve ocağı, sol tarafında ise misafir baş odası yer alır. Üst katta ise bir sofa yer alır. Ön cepheden bakıldığında kiremit kaplı çatının üçgen alınlıkla şekillendiği görülür. Üst kattaki sofanın sekiz adet giyotin doğramalı penceresi bulunur.

Giyotin doğramalı pencereler, üçgen alınlık, çıkmalı ve ahşap dikmeli pervazlar bölgenin sivil mimarisinde karşımıza çıkan mimari özelliklerdendir.¹⁴⁸ Yapının ortasından çıkma yapan kısmının konsollarla taşınması hem bölge mimarisinin hem de Osmanlı mimarisinin geç dönem sivil mimarisinin tipik özelliğidir.¹⁴⁹ Yine de Osmanlı'nın geç dönem sivil mimarisine yaklaşan bu tekke tipinde, klasik dönemde geçerli olan mimari düzenlemelerin devam ettiği gözlenir.¹⁵⁰

Osmanlı mimarlığının geç döneminde; tasarım, cephe düzenleri ve ayrıntıları bakımından bölgenin sivil mimarisiyle benzerlik gösteren ev-tekkeler olarak değerlendirilen eğitim, ibadet, barınma mekânlarının birlikte tasarlandığı tekkeler söz konusudur.¹⁵¹ Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin ana binasını da bu kategoride değerlendirilebilir. Kılıç Baba Tekkesi'nde olduğu gibi tekkenin haremi hakkında herhangi bir bilgi bulunmaz.

3.3. Kadirî Tekkesi'nin Mimarisi

Debre'deki Kadirî Tekkesi, şu ana kadar ele alınan, ortadan kalkmış iki tekkeden sonra günümüze ulaşabilmiş, ancak özgünlüğünden çok şey kaybetmiş bir yapıdır.

Tekkede, kubbeli bir semâhâne (5.60 x 5.65 m.), post odası, (3.8 x 5.65 m.) mihrabı ve abdest musluğu olan bir mescitin varlığı biliniyor. (3.75 x 5.15 m.)¹⁵²

Tekkenin iç mekân tasarımı hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ayverdi'ye göre iki katlı yapının üst katında semahanesi ve post odası bulunmaktaydı. Alt katta ise “merdivenin başında abdest musluklu mihrabı olan mescidi” diye ifade ettiği mescidi

¹⁴⁸ Nur Akın, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür: Yayıncılık İstanbul, 2001, s.131.

¹⁴⁹ A.e.

¹⁵⁰ M. Baha Tanman “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler”, **Osmanlı Uygarlığı I**, haz.; Halil İnalcık-Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 290.

¹⁵¹ Baha Tanman, “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/ Tekkeler”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014(a), s. 384.

¹⁵² Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri III: Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s.30.

ve abdest alınabilecek birimlerin varlığından söz edilebilir.¹⁵³ Eldeki verilere bakarak tekkede, misafir odası ve kahve ocağının da bulunduğunu tahmin edilebilir.

Tekkenin, eski fotoğraflarına ulaşabilmiş olmak diğer tekkelerinin malzeme kullanımı hakkında da bilgi vermektedir.

Şekil 34: Kadirî Tekkesi'nin Cephe Görünümü. (Dafina Gerasimovska v.d., **The Cultural Heritage In The Debar And Reka Region**, Ministry of Cultere of Republic of Macedonia Directorate for Protection of Cultural Heritage Skopje, 2018, s.34.)

Şekil 35: Kadirî Tekkesi
(<https://www.slobodnaevropa.mk/a/24703648.html> / 04.12.2019)

1990 yılında Nathalie Clayer ve Alexander Popovic, “görkemli bir bina” olarak tanımladıkları tekkeyi, Şeyh Şaban ile birlikte gezmiş; üst kattaki semahaneyi ve 1932’ye kadar ayinlerde kullanılan duvarlarda asılı şekilde duran çeşitli şiş ve delici aletleri görmüşlerdir.¹⁵⁴

2019 yılının haziran ayında tekkenin cephe tasarımına bağlı kalınarak yerinde olduğu görüldü. Tekke elden geçirilirken alt kat duvarlarına pencereler açılarak özgün yapısını kaybettiği tespit edildi.

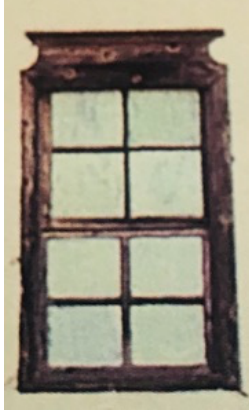
¹⁵³ A.e.

¹⁵⁴ Clayer, Popovic, a.g.e.,1992, s.57.

Şekil 36: Kadirî Tekkesi'nin Günümüzdeki Durumu, (Beyza Afşar, 2019)

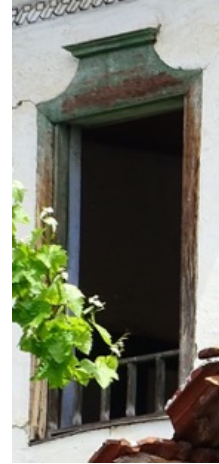
Tekkenin pencere söve tasarımı, bölgedeki çok sayıda yapıda kullanılmış olan yerel bir özelliktir. Geç dönem Osmanlı mimarisi içerisinde değerlendirilen bu söveler, Barok sanatının etkisiyle açıklayabileceğimiz kıvrımlı, dalgalı düzenlemeleri ile Kalkandelen Alaca Camisindeki duvar resimlerinin mimarideki yansımaları olarak düşünülebilir.¹⁵⁵

Şekil 37: Arnavutluk'un Berat şehrinden bir konağın pencere sövesi (Nur Akın, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür: Yayıncılık İstanbul, 2001, s.177.)

Şekil 38: Kalkandelen'de bir konağın pencere sövesi. (Beyza Afşar, 2019)

Şekil 39: Debre'deki bir konağın pencere sövesi. (Beyza Afşar, 2019)

¹⁵⁵ Deniz Demiraslan, "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:80, 2016, s.160.

Debre'nin merkezinde yer alan Kadirî Tekkesi'nin türbesi, Clayer'in 1990 yılındaki Debre ziyareti sırasında Şeyh Şaban'dan öğrendiğine göre son depremde yıkılmıştır.¹⁵⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, Kadirî Tekkesi'nin önünde eskiden bir hazire olduğunu ancak kabirlerin kaldırılarak pazar yeri yapıldığını söyler.¹⁵⁷

Kaldırılan kabirlerin, günümüzde Debre'nin güney girişinde, Osmanlı mezar taşlarının yer aldığı ve 2015 yılında TİKA tarafından çevre duvarıyla çevrilen ve muhtemelen sonradan oluşturulan mezarlığa taşınmıştır.¹⁵⁸ (Şekil 40)

Şekil 40: Debre'de Osmanlı Mezar Taşlarının Yer Aldığı Mezarlığın Genel Görünümü. (Beyza Afşar, 2019)

TİKA'nın çevre duvarı ile sınırlarını çizdiği bu mezarlık, Debre'nin tekke yaşantısından izler taşımaktadır. Mezarlıkta Kadirî tarikatına bağlı çok sayıda dervişin mezar taşı görülmüştür. Bir kısmı çevre duvarının yanında istiflenmiş halde duran mezar taşlarının bir kısmı Kadirî Tekkesi'nden taşınmış olmalıdır. (Şekil 41)

¹⁵⁶ Clayer, Popovic, **a.g.e.**, 1992, s.57-58.

¹⁵⁷ Ayverdi, **a.g.e.**, s.30.

¹⁵⁸ <http://illyriapress.com/varrezat-e-dibres-trazuan-shpirterat-e-gjalle-e-te-vdekur/> 23.10.2019.

Şekil 41: Debre'deki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. (Beyza Afşar, 2019)

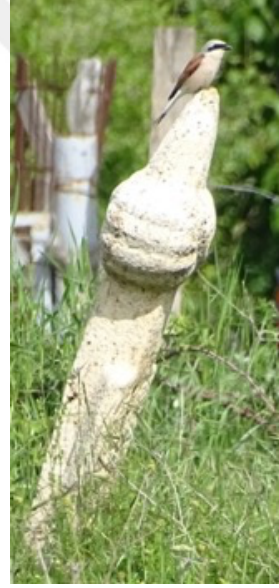
On sekiz köşeli yıldız ve yapraklı gül kabartmaları Kadirî mezar taşlarının ayırt edici özellikleridir.¹⁵⁹ Mezar taşı gövdelerinde Kadirî gülüne benzer bazı semboller görülebilmektedir. (Şekil 42)

Şekil 42: Kadirî Mezar Taşı. (Beyza Afşar, 2019)

Şekil 43: Kadirî Mezar Taşı. (Beyza Afşar, 2019)

Şekil 44: Kadirî Mezar Taşı. (Beyza Afşar, 2019)

¹⁵⁹ Ekrem Işın, "Mezar Taşları", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.535.

Debre'deki Kadirî tâcı örnekleriyle eşleşen İstanbul Zeytinburnu'ndaki tâcın, Debreli Ahmed Hamdi Efendi'ye ait olması dikkate değerdir.¹⁶⁰

Şekil 45: İstanbul Zeytinburnu'nda Çamlık Mezarlığında Kadirî Tâcı
Süleyman Berk, **Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s. 28.

¹⁶⁰ Süleyman Berk, **Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, s. 418.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEKKELERDEKİ BİRİMLERİNİN TASARIMI VE BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ

4.1. Tekke Birimlerinin Tasarımı

Tekkede yaşayan şeyhlerin, dervişlerin, mücerred değilse ailelerinin ve tekke misafirlerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tekke birimleri tasarlanır. Herhangi bir tekke de çoğunlukla ibadet mekânı, türbe, barınma ihtiyacını karşılayacak birimler ve beslenme ihtiyacına yönelik mutfak birimi yer alır. Tekkenin statüsüne göre de küçük, orta ya da âsitane yani merkez tekke olabilir.

Tekke birimlerinin tasarımı doğrudan tekkenin işlevine yöneliktir.¹⁶¹ Tarikat yapılarında; mescit-semahane, mutfak, harem ve selamlık bölümlerinin yanı sıra, çilehane, derviş odaları, şeyh odası, kahve ocağı ile ayinden sonra oturup sohbet edilen selamlık birimleri yer alır. Haremde ise şeyh ve ailesi yaşar. Bütün bu birimler çoğu kez aynı kitle içinde çözülür.¹⁶²

Mimari tasarımı şekillendirirken, gündelik hayatın getirdiği gereksinimlerin karşılanması ve rahat bir ortamın sağlanabilmesi için, barınma mekânları ile ibadet mekânları arasında belirli bir mimari düzen kurulur.¹⁶³

Debre'deki tekkelerin mimari tasarımlarını çözümlemek bu tezin amaçlarından biridir. Tezde ele alınan üç tekkeden ikisi Halvetî, biri Kadirî olmak üzere iki farklı tarıkata yer verilmiştir. Ancak tekke yapılarını tarikatına göre ele almak, mimarlık tarihi açısından doğru bir yaklaşım olarak görülmemelidir.¹⁶⁴ Bu sebeple tekkelerin işlevlerine göre mekân tasarımları, birimlerinin birbirleri ile ilişkileri, bu ve bundan sonraki bölümde ele alınacak, ibadet birimleriyle yaşam alanları arasındaki tasarım yaklaşımları irdelenecektir.

¹⁶¹ Ayşe Bölükbaşı, XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halvetî Tekkeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 91; Tanman, **a.g.e.** 1990, s.510.

¹⁶² Orhan Cezmi Tuncer, "Tarikat Yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi", **Makaleler**, haz. Dursun Ayan, Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019, s.434.

¹⁶³ Tanman, **a.g.e.**, C. I/1, 1990, s.251.

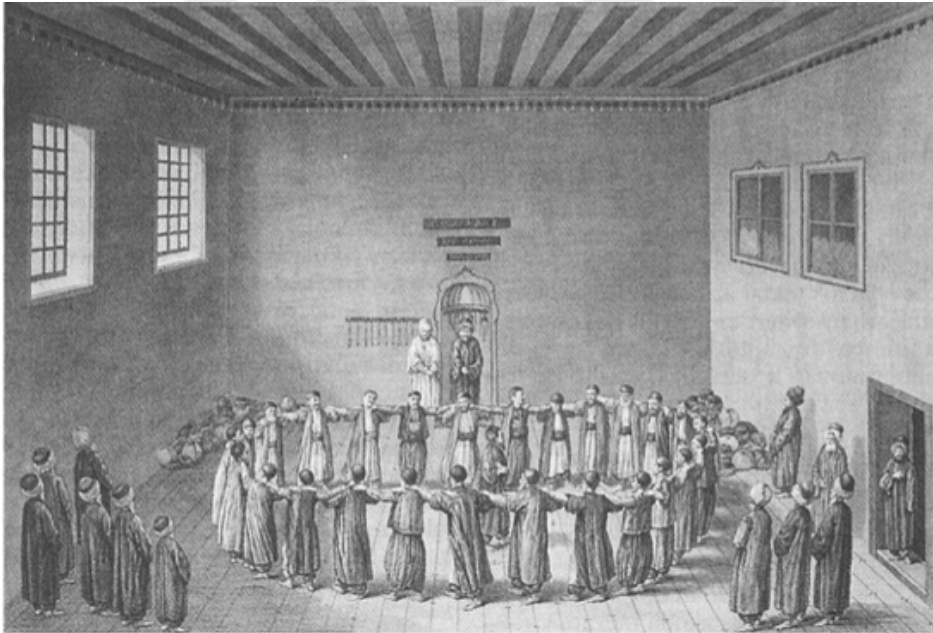
¹⁶⁴ Tanman, **a.g.e.**, 2014(a), s. 374.

4.1.1. İbadet ve Eğitim Üzerinden Şekillenen Birimler

Tekkede ibadet mekânı, ibadetin ve eğitimin yapıldığı mekândır. Namaz kılındıktan sonra aynı mekânda tefsir ve hadis eğitimi de verilebilir.¹⁶⁵

Tekkenin bağlı olduğu tarikatın ibadet biçimlerinin ibadet mekânlarının biçimlenmesinde belirleyici olduğu görülür. Örneğin, Halvetî tarikatında ibadet daire biçiminde gerçekleştirildiğinden bunlara “devranî tarikatlar” denmiştir.¹⁶⁶

Halvetî tarikatına bağlı olduğu bilinen Kılıç Baba Tekkesi’nin semahanesi ise dairevi biçimde değil, düzgün bir kare biçiminde tasarlanmıştır. Devranî bir tarikat olmasına rağmen 18. yüzyıldan sonra İstanbul merkezli olmak üzere, Osmanlının varlığını sürdürdüğü bölgelerde tarikatlar arası yakın ilişkiler nedeniyle daire biçimli ibadet mekânlarının, kare veya dikdörtgen biçimli mekânlara dönüştüğü görülebilmektedir.¹⁶⁷

Şekil 46: “Devran” olarak adlandırılan Halvetî ayin biçimi betimleyen gravür. (Baha Tanman, “Halvetîlik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.535.)

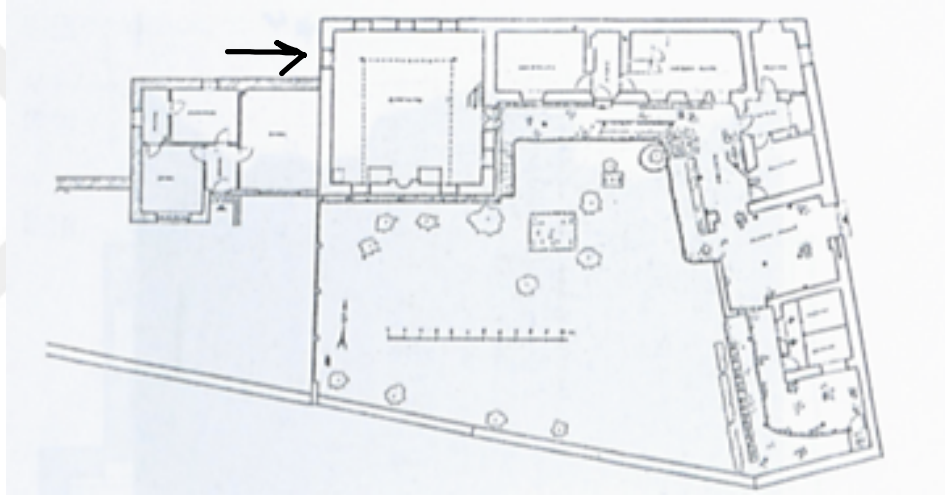
¹⁶⁵Tanman, **a.g.e.**, C. I/1, 1990, s.188.

¹⁶⁶Tanman, **a.g.e.**, 2014(a), s. 394; Tanman, **a.g.e.**, 1990, s.517.

¹⁶⁷**A.e.**, 2014(a), s. 394.

Debre'deki Kılıç Baba Tekkesi hariç diğer iki tekkenin ibadet mekânı, selamlık birimleriyle tek bir çatı altında toplanmıştır. Ev tipi bu tekkelerde odaların birbirinden duvarlarla ayrılması beklenir. Bu nedenle semahane'nin kare veya dikdörtgen olduğunu düşünebiliriz.

İstanbul'da ibadet mekânı kare veya dikdörtgen olarak tasarlanmış çok sayıda tekke yapısı vardır. İbadet mekânı kare olarak tasarlanan tekkelere örnek olarak Beşikçizade Tekkesi ve Kırkağaçlı Mehmed Emin Efendi Tekkesi verilebilir.¹⁶⁸ Balkanlar'dan, ibadet mekânı kare olan yapılara örnek olarak, Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi'nin ibadet mekânı gösterilebilir.

Şekil 47: Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi'nin kare ibadet mekânı. (Baha Tanman, 2014(b), s. 435)

4.1.2. Barınma Mekânları

Tekkelerde, Osmanlı sivil mimarisindeki gibi harem ve selâmlık bölümleri bulunur.¹⁶⁹ Erkek misafirler için ayrılan selamlık bölümünde; şeyh odaları, misafir odaları ve tekkeyi ziyaret edenler için tasarlanmış birimler bulunur.¹⁷⁰ İbadet mekânından ayrılan bu birimlerin yakınında, misafirlere kahve ve çay gibi içecekleri ikram etmek için çoğunlukla kahve ocağı bulunur.¹⁷¹

¹⁶⁸ İşli, **a.g.e.**, s.162.

¹⁶⁹ Tanman, **a.g.e.**, 2014(a), s.369.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 370.

¹⁷¹ Tanman, **a.g.e.**, C. I/1, 1990, s.205.

Bazen misafir odaları “*kışlık misafir odası*” olarak diğer misafir odalarından ayrılır.¹⁷² Kış mevsiminde mukabele okunan bu odalardan biri Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin ana binasında yer alır.

Bazı tekkelerde de daha geniş misafir odası bulunabilir.¹⁷³ Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin küçük ölçekli binasında bu özellikte de bir misafir odası bulunur.

Hela ve abdesthaneler, misafir odalarının bulunduğu odaya dahil edilir.¹⁷⁴ Diğer tekkeleri bilemiyoruz ancak, çizime göre Kılıç Baba Tekkesi’nde, misafir odasına bağlı hela ve abdesthane birimleri bulunmaktadır.¹⁷⁵

Birimler su bağlantısının kolay yapılabilmesi amacıyla aynı hatta tasarlanırlar. Ancak abdest alma ve abdest bozma mekânı, Kılıç Baba Tekkesi örneğinde olduğu gibi bölme duvarıyla birbirlerinden ayrılır.¹⁷⁶

Harem ise şeyh ve ailesi için ayrılmış olan bölümdür.¹⁷⁷ Harem bölümleri çoğunlukla selamlık ve ibadet mekânlarından soyutlanmış yapılardır.¹⁷⁸ Debre’deki tekkelerden sadece Kılıç Baba Tekkesi’nin haremi olduğu belge ile tespit edilebilmiş olup, mimarisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Harem ve selamlık yapıları çoğu zaman devrin sivil mimarisiyle benzer özellikler taşır.¹⁷⁹ Debre’de söz konusu benzerlikleri pencere düzeninde, tek ya da iki katlı cephe tasarımında, oda düzenlemesinde görmek mümkündür. Kadirî Tekkesi ve Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin iki katlı cephe tasarımı, bölgenin sivil mimarisinden neredeyse farksız biçimde ele alınmıştır.

4.1.3. Beslenme

Mutfak bölümü, tekkede yaşayanların haricinde ayinler, iftarlar ve kandil gibi günlerde yemek verilen mekândır.¹⁸⁰ Debre’deki tekkelerin; mutfak, depo, kiler gibi birimleri hakkında bir bilgi edinilemedi. Ancak tekke yapılarının sivil mimari örnekleriyle iç içe kaynaşmış olmaları, bölgedeki sivil mimari örneklerinden yola

¹⁷² A.e., s.199.

¹⁷³ A.e., s.202.

¹⁷⁴ A.e., s.201.

¹⁷⁵ A.e.

¹⁷⁶ A.e., s. 352.

¹⁷⁷ Tanman, a.g.e., 2014(a), s.369.

¹⁷⁸ Tanman, a.g.e., C. I/1, 1990, s.312.

¹⁷⁹ A.e., s.317.

¹⁸⁰ Tanman, a.g.e., 2014(a), s.370.

çıkılarak, mutfakların iki katlı yapılarda, zemin katlara yerleştiğini düşündürür.¹⁸¹ Kılıç Baba Tekkesi gibi arazi üzerine yayılmış yapılar topluluğunda ise mutfağın ıslak birimlerin yakınında inşa edildiğini kabul edebiliriz.

Osmanlı arşivindeki belgelere göre, Debre'deki tekkelerin ekonomik sebeplerle sıklıkla yemek yardımı istedikleri görülür. Kadirî Tekkesi postnişi Abdülkadirî Efendi tarafından dilekçe ile tekkeye “Nân-ı aziz” ile ifade edilen fodula bedeli istenmiştir.¹⁸² Benzer istekleri diğer Halvetî Tekkelerinin postnişlerinin taleplerinde de görebiliyoruz.

4.2. Birimlerin Birbirleriyle Olan İlişkileri

Birimler arası ilişkileri etkileyen önemli hususlardan biri, tekkelerin bağlı oldukları tarikatın gelenekleridir. Örneğin, halvethâne ve çilehane birimleri ibadet mekânı ile çoğunlukla bağlantılı olarak tasarlanır. Türbeler, dervişlerin ölümü her dâim hatırlamaları için genellikle ibadet mekânıyla ilişki içerisindedir.¹⁸³

O halde, tekke yapılarında semahane merkez olmak üzere, diğer birimlerin semahane ile kurduğu ilişkilerin çoğunlukla tasarımı biçimlendirdiği ifade edilebilir.¹⁸⁴

Debre'de, tekke mimarisine has bu özelliklerin uygulanmadığı görülür. İbadet mekânının çilehane ve halvethane ile olan ilişkisinin yanı sıra türbe ile olan ilişkisi, Debre'deki tekkelerinin birimlerinin birbirleriyle olan ilişkisi aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır.

4.2.1.Semahane- Halvethane/ Çilehane Birimleri İlişkisi

Halvethane ve çilehane terimleri yayınlarda çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Fakat halvethane ve çilehane farklı işlevleri olan mimari birimlerdir.

Halvethaneler, dervişlerin az konuşarak, az yiyerek kırk günü geçirdikleri, sadece namaz kılmak, abdest almak gibi ihtiyaçları haricinde içeriden çıkmadıkları,

¹⁸¹ Akın, **a.g.e.**, s.130.

¹⁸² Kadirî Tekkesine nân-ı aziz tahsisine dair H.21. 01. 1307/ 17 Eylül 1889 tarihli belge BOA.İ.DH. 1153-90180; H. 27.04.1320/3 Ağustos 1902. Debre-i Bâlâ'daki Kadirî Dergahı'na ait fodula bedelinin müteveffa Şeyh Abdülkadir Efendi'nin vefat tarihinden itibaren mahdumu Şeyh Hüseyin Efendi'ye verilmesi. BOA. ŞD. 158-55

¹⁸³ M. Baha Tanman, Sevgi Parlak, “Tekkeler” (mimari), **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2011, s. 375.

¹⁸⁴ Tanman, **a.g.e.**, 2014(a), s.390.

penceresiz ve karanlık yerlerdir.¹⁸⁵ İstanbul'daki -Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'ndeki bazı örnekler dışında- halvethaneler, ibadet mekânına açılırlar.¹⁸⁶ Çilehaneler ise daha kısa süreli kalmak için tasarlanan, bir kişinin zorla sığabileceği penceresiz ve karanlık yerlerdir.¹⁸⁷ Çilehaneler, halvethanelerin aksine ibadet mekânından bağımsız olarak tasarlanırlar.¹⁸⁸ Ancak halvethanelere çilehane denildiği de sıklıkla görülür.

İstanbul'da günümüze ulaşabilen az sayıda halvethâne vardır. Kocamustafapaşa'daki Bezirgânbaşı Tekkesi'nin ibadet mekânına açılan halvethânesi ile Merkez Efendi Türbesi'nin arkasından girilen halvethânesi düşünüldüğünde, Debre'deki gibi bir mimari düzenin İstanbul'da olmadığı söylenebilir.¹⁸⁹

Debre'de Kılıç Baba Tekkesi'nin yeniden inşası için keşfe gelen Evkaf Heyeti'nin söz konusu birimleri tek tek tasarladıkları görülür. (Şekil 48) Ancak tekkenin yeniden inşa edildiğini de göz önünde tutarak, harap olan tekkeye gelip keşif defteri hazırlayan heyetin, hali hazırda var olan tasarım üzerinden bir plan çıkardıkları da düşünülebilir. O halde tekkede halvethane ve çilehane birimlerinin zaten öncesinde var olduğunu söylemek mümkün olur.

Şekil 48: Halvet Odası ve Çilehane, BOA, Y.PRK.UM.16.53.1.)

¹⁸⁵ Tanman, a.g.e., 1990, I/1 s.309.

¹⁸⁶ A.e.

¹⁸⁷ A.e., s.197.

¹⁸⁸ A.e. s.310.

¹⁸⁹ Baha Tanman, "Halvethâne" TDV İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, 1997, s.391.

Çoğu tekkede yan yana bu isimlendirmelerle görmediğimiz birimleri, Kılıç Baba Tekkesi'nde ayrı ayrı birimler ve isimlendirmelerle görmek dikkat çekicidir. Kılıç Baba Tekkesi'ndeki gibi bir tasarımın, Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nde kullanılmadığı görülür. Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nde bir halvethane vardır, fakat bir çilehane yoktur.

Kılıç Baba Tekkesi'nde halvethanenin semahane ile olan ilişkisi İstanbul ve Balkanlar'daki tekkelerden farklıdır. Tekkede halvethanenin semahane ile doğrudan bir ilişkisi de söz konusu değildir. Halvethaneden semahaneye ulaşmak için ya şeyh odası aracılığıyla köşkün önünden semahaneye girilebilir ya da çilehaneden geçtikten sonra koridor vasıtasıyla yine köşkün önünden geçerek semahaneye ulaşılabilir.

4.2.2. Semahane -Türbe İlişkisi

Tekke yapılarına has biçimde görülen ibadet mekânı- türbe ilişkisi Debre'de görülmez.¹⁹⁰ Kuzey Makedonya'nın Ohri şehrindeki Halvetî Pîr Hayati Tekkesi'nin ibadet mekânının türbeyle bitişik inşa edilmesi, İstanbul'daki pek çok örnekte olduğu gibi, ibadetin ölümü anarak yapılmasına örnektir.

Şekil 49: Kuzey Makedonya'nın Ohri şehrindeki Halvetî Pîr Hayati Tekkesi'nde ibadet mekânı ile türbe. (Beyza Afşar, 2019)

¹⁹⁰ Tanman, a.g.e., 1990, I/1, s.289.

Debre’de ele alınan üç tekkenin üçünün de türbe yapıları hakkında bilgiye sahibiz. Kılıç Baba Tekkesi ile Kadirî Tekkesi’nde yapıdan bağımsız, müstakil bir türbenin tasarlandığını tespit edebiliyoruz. Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nde ise diğerlerinden farklı bir durum söz konusudur. Türbe, tekke yapısına bitişiktir.¹⁹¹ Ancak tekke yapılarının çoğunda olduğu gibi ibadet mekânı ile bağlantılı değildir.

İstanbul’da ibadet mekânı ile türbenin ayrı olarak tasarlandığı az sayıda tekke yapısı bulunmaktadır. Kocamustafapaşa’nın Arabacı Beyazıt Mahallesinde, 17. yüzyılda kurulmuş Bezirgân Tekkesi ya da Ramazan Efendi Tekkesi’nde, ibadet mekânı ile türbe ayrı yapılarda bulunmaktadır.¹⁹² Küçük Ayasofya Tekkesi, Kalenderhane gibi tekkeler de bu gruba örnektir. Fakat ibadet mekânı ile türbenin ayrı olarak tasarlandığı bu tekkeler ya kiliseden tekkeye dönüştürülmüş ya da avlulu yapıda olan tekkelerdir.¹⁹³

¹⁹¹ Bkz: Şekil 30: *II. Abdülhamid Albümleri*’nde yer alan Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi’nin çiziminde tekke ana binası, İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Nu: Albüm 779-73---0060.

¹⁹² Baha Tanman, “Ramazan Efendi Camü ve Tekkesi”, **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.302. s.301-303.

¹⁹³ Tanman, **a.g.e.**, C. I/1, 1990, s.302.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEBRE'DEKİ TEKKELERİN İSTANBUL TEKKELERİ İLE MİMARİ İLİŞKİSİ

5.1. Debre'deki Tekkelerin İstanbul Tekkeleri ile Karşılaştırılması

Tekke mimarisini değerlendirirken, başkentten uzaklaşıp Balkanlara doğru uzansak da belirginleşen yerel bir üsluba rağmen ortak bir mimari dil söz konusudur.¹⁹⁴ Bu sebeple, iki şehri karşılaştırsak bile mimari dili göz ardı etmeden değerlendirmek gerekir. Tekkeler ait oldukları tarikatın, âyin, zikir biçimlerine göre ibadet ederler. Bu nedenle, bütün tekkeler için geçerli olabilecek ortak özelliklerin bulunması mümkün değildir.¹⁹⁵ Ancak 18. yüzyıldan sonra Osmanlı devletinin tümüne odaklandığımızda tekkelerde mekânsal olarak bazı sabit birimler söz konusu olmuştur. Bu sabit birimler; türbeler ve ibadet mekânlarıdır.¹⁹⁶

İbadet mekânları ile türbeler genellikle mekânsal bir ilişki içerisinde. (Şekil 49,50,51) Debre'deki tekkelerde ise İstanbul'daki tekke yapılarından farklı olarak, ibadet mekânı ile türbe arasında doğrudan bir bağlantı kurulmadığı görülür. Tarikat yapılarına özgü, türbe- ibadet mekânı bağlantısından söz etmek mümkün değildir.

Örneğin binaları 19.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, İstanbul'da Fatih'in Sofular semtinde yer alan Sofular Tekkesi'nin, tarikat yapılarına özgü olan ibadet mekânı- türbe bağlantısı üç adet pencere ile sağlanmıştır.¹⁹⁷ (Şekil 50)

¹⁹⁴ Clayer- Popovic, **a.g.e.**, 2014, s. 366.

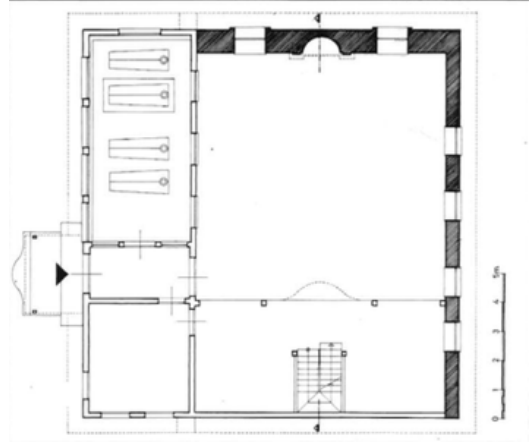
¹⁹⁵ Ahmet Işık Doğan, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları", İstanbul Teknik Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1977, s.98.

¹⁹⁶ Clayer, **a.g.e.**, 2003, s. 219-235.

¹⁹⁷ Baha Tanman, "Sofular Tekkesi", **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.25.

Şekil 50: Şeyh Cemâleddin Türbesi'nde ibadet mekânı -türbe ilişkisi. (Reşat Ekrem Koçu, "Ahmed Paşa Mescidi" **İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, Tan Matbaası, İstanbul, 1958, s.440.)

Şekil 51: Sofular Tekkesi'nin Ana Binasında İbadet Mekânı-Türbe Bağlantısı. (Baha Tanman, "Sofular Tekkesi", **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.25.)

İbadet mekânları ve yaşam alanları arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, bazı örneklerde ibadet mekânları ile yaşam alanlarının tek bir kitle içinde toplandığı fark edilir. Baha Tanman, Osmanlı'nın geç dönem mimarisi içinde ele aldığımız bu yapılara "karmaşık ve organik planlı" bir bağ kurularak oluşturulan tekkeler gözüyle bakmaktadır.¹⁹⁸

Tac-ı şeriflerin, özellikle 19. yüzyıl içerisinde mimari detay olarak kullanımı yaygınlaşır.¹⁹⁹ Debre tekkelerinin İstanbul ile benzerliği olarak değerlendirilen, 19. yüzyılda tac-ı şeriflerin alem olarak kullanılmasının bir örneği, Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin türbesinde yer alır. (Şekil 52) Galata Mevlevihanesi haziresindeki İsmail Rusuhi Dede türbesi ve İsmail Rumî'nin türbesinin tac-ı şerîf biçimli alemleri İstanbul'dan birer örnek olarak gösterilebilir.

¹⁹⁸ Tanman, **a.g.e.**, C. I/2, 1990, s.535.

¹⁹⁹ Tanman, **a.g.e.**, 2014(b), s.421.

Şekil 52: Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin türbesindeki alem detayı. (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi. Nu: Albüm 779-73---0060)

Şekil 53: Galata Mevlevihanesi haziresindeki İsmail Rusuhi Dede türbesindeki sikke biçimli alem. (Yavuz Özdemir, **Galata Mevlevîhânesi Müzesi**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 2018, s.145.)

Şekil 54: İsmail Rûmî'nin türbesinden alem detayı. (Ömer Tuğrul İnancı, "Kadirlik" **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.375 s. 372-378.)

Kılıç Baba Tekkesi, ibadet mekânı ile selamlık bölümlerinin ayrı çatılar altında toplandığı bir tarikat yapısıdır. Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi ve Kadirî Tekkesi ise İstanbul tekkelerinin oldukça geniş bir kısmında görülen, ibadete ilişkin bölümler ile gündelik yaşama ilişkin bölümlerin – selamlık gibi- tamamının veya bir kısmının aynı kitle içerisinde tasarlandığı sivil mimari ile tekke mimarisinin kaynaştığı yapılardır.

Tasarımı etkileyen diğer önemli bir konu ise, tekkelerin arazi koşulları ve ekonomik altyapılarıdır.²⁰⁰ İstanbul'dan örneklerle açıklayabileceğimiz çeşitli tekkelerle beraber, Debre'deki tekkelerin ekonomik zorluklara rağmen, tekkeyi açık tutmaya gayret ettikleri görülür. Debre'deki tekkelerin yeniden inşası için hazırlanan

²⁰⁰ Tanman, **a.g.e.**, C. I/2, 1990, s.512.

keşif defterleri, gelir sorunlarına çözüm arayışları ve sık sık başkentle irtibat halinde olunması bu durumu destekler.

İstanbul'a hâkim stratejik konumlarda yerleşen tekkelerin, askerî düzenle olan sıkı ilişkileri, tarikat-askerî hayat ilişkisi gibi bağlantılar daha İstanbul'un fethi sırasında kurulmuştu.²⁰¹ Bektaşî tarikatına bağlı Eyüp'teki Karyağdı Baba Tekkesi, fetih sırasında çevreye hâkim, tepelik bir alanda asayişî sağlamayı üstlenmişti.²⁰² Yine benzer şekilde Balkanlar'da Varna ile Balçık arasındaki Akyazılı Sultan Tekkesi, bölgenin Türkleşmesi'nde rol oynamıştı.²⁰³ Bosna'daki Blagay Tekkesi ise asayişin sağlanması amacıyla Buna Nehri kıyısında önemli bir yerde konumlanmıştır.

Şekil 55: Bosna Hersek, Blagay Tekkesi.
(https://archnet.org/sites/14915/media_contents/104174/7.6.2020)

16. yüzyıl İstanbul'unda Halvetî tekkelerinin yarısından fazlası devlet desteğiyle kurulmuştu.²⁰⁴ Halvetî şeyhleri, ulema ile yakın ilişkiler kuran, padişah tarafından desteklenen bir gruptu. Bu nedenle Halvetîlik kolaylıkla Osmanlı eyaletlerinde

²⁰¹ Baha Tanman, "Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014(b), s. 425-426.

²⁰² A.e., s.470.

²⁰³ Semavi Eyice, "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi" **Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi**, C. XXXI, Ankara, 1967, s.551.

²⁰⁴ Bölükbaşı, a.g.e., s.155.

yayılmış ve daha geniş kitlelere ulaşabilmişti.²⁰⁵ Kılıç Baba Tekkesi'nin, Debre'nin giriş ve çıkışlarına hâkim tepelik bir alanda konumlanması, İstanbul'daki bu düzenle ilişkilendirilebilir.

²⁰⁵ A.e, s.74.

SONUÇ

Debre, Kuzey Makedonya'nın batısında, Arnavutluk sınırında bir şehirdir. Dönem kaynakları, 19. yüzyılda, Debre-i Bâlâ'da beş adet tekkenin bulunduğunu aktarır. Araştırmada, ikisi yeniden inşa edilmiş olmak üzere üç tekke yapısı değerlendirilmiştir. 19. yüzyılın sonunda yeniden inşa edilmiş Kılıç Baba ve Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi ile beraber Kadirî Tekkesi, Osmanlı'nın geç dönem mimarisine tarihlenirler.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan H. 1307/ 1890 tarihli belgeye göre, Kılıç Baba Tekkesi yeniden inşa edilmiştir. Aynı belgenin içerisinde yer alan planı, tekkenin mimari açıklamalarının bir noktaya kadar yapılabilmesini mümkün kılıyor. Ancak cephe düzeni ile ilgili bir bilgi yoktur. Yine de bölgede yer alan sivil mimari örnekleri ile beraber, *II. Abdülhamid Albümleri*'nde yer alan Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin cephe tasarımı ve özgün hâlindeki Kadirî Tekkesi'nin fotoğrafları mukayeseli bir açıklamayla Debre'deki tekkelerin cephe tasarımlarını bir noktaya kadar tahmin edilebilir kılıyor.

Küçük ölçekli olduğu anlaşılan iki Halvetî tekkesinin değerlendirilmesinde, günümüze ulaşamamış olmasının getirdiği zorluklara rağmen söz konusu tekkelere ait çizimlerin incelenmesi ile sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Kılıç Baba Tekkesi'nin konumu ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak dönem haritalarında yer alan *tekke* ifadesi, tapu kaydı, arşivde yer alan planında yoldan yüksek bir alanda konumlandığının tespiti, tekkenin muhtemel konumunu ortaya koymuştur. Tekkenin mimari birimleri arsa üzerinde; semahane, selamlık, türbe ve harem şeklinde dağıldığı görülmüştür. Yeniden inşası için keşif defterinin hazırlanmasından iki yıl sonra münakasaya gidilmiş ve tekkenin aslına uygun olarak inşa edilmesi istenmiştir. Yeniden inşa edilen tekkenin gelir sorunu yaşadığı dönem kaynaklarında belirtilmiştir.

Şeyh Hüseyin Baba Tekkesi'nin konumu ile ilgili de herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tekkenin cephe çizimi ile ibadet ve selamlık birimlerinin büyük oranda aynı çatı altında toplandığı tespit edilmiş; bu durum Kılıç Baba Tekkesi ile karşılaştırıldığında mimari farklılık olarak değerlendirilmiştir. Yapıdaki çıkmalı birim, bölgenin yerel özelliklerini taşır. Bu mimari birim pâyitahla bu yönüyle ayrılır.

Tekkenin, Tuz Pazarında olduğu bilinen altı bölümlü dükkândan ve Radika Nehri üzerindeki değirmenden geçimini sağladığı belgelerle belirlenmiştir. Dükkân ve değirmenin keşif defteri hazırlanarak yeniden inşa ve tamir edildikleri görülmüş, keşif defteri latinize edilerek incelenmiştir.

Kadirî Tekkesi günümüze ulaşmasına rağmen çalışmaya katkısı, dönemin cephe tasarımını görmemize imkân tanınmasıyla sınırlı kalmıştır. Bölgenin sivil mimarisi ile benzerlik gösterdiği görülen tekkenin, günümüze ulaşamayan yapıların da cephe düzeniyle uyumlu olabileceği düşünülmüştür.

18. yüzyıldan sonra, İstanbul başta olmak üzere, tarikatler arası yakın ilişkiler nedeniyle daire biçimli ibadet mekânlarının, kare veya dikdörtgen biçimli mekânlara dönüştüğü örnekler görülebilmektedir. Debre'deki tarikatler (Halvetîlik, Kadirîlik) devranî biçimde âyinlerini gerçekleştirmelerine rağmen, semahane birimlerinin, kare olarak tasarlandığı görülmüştür.

İstanbul tekkelerinde ölümü hatırlayarak ibadet etme geleneğinin, Debre'de sürdürülmediği, türbelerin ibadet mekânından bağımsız, ayrı bir birim şeklinde tasarlandığı görülmüştür.

Yine de büyük oranda Debre'deki tekkelerin mimarileri, inşalarında kullanılan malzemeler ile birlikte İstanbul'daki tekkelerin benzeri olduğu sonucuna varılmıştır. Debre'de olsa da tekke mimarisinde “ortak bir dil” söz konusu olmuştur. İstanbul'da son dönemde inşa edilen küçük ölçekli tekke yapıları ile birlikte, Debre tekkelerinin benzer çözümleri uyguladıkları görülmüştür.

Bölgenin sivil mimarisiyle uyumlu olduğu anlaşılan yapılarda kâğırdan duvarlar inşa edilmiş, taşıyıcı sistemde ise ahşap malzeme kullanımı görülmüştür.

Kılıç Baba Tekkesi, İstanbul'un fethi sonrası tepelik alanlarda inşa edilen tekkeler ve Balkanlar'da gaza yapılan uç noktalarda inşa edilen tekkeler gibi tepelik, manzaraya hâkim bir alanda inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde dervişlerin tekkelerini kurarken, sadece münzevi hayatın daha rahat yaşanabileceği manzaralı, tepelik bir yer değil, aynı zamanda alanı daha kolay kontrol edebilecekleri stratejik bir konumu da seçmiş oldukları görülür.

Debre'de, geç Osmanlı mimarisi içerisinde değerlendirilen tekkeler, 20. yüzyıl Balkan şehirlerindeki savaş, ekonomik sıkıntılar gibi sosyal olaylar içerisinde faaliyetlerini sürdürüp tutunmaya çalışmışlardır.

Debre'deki tekkelerin iktisadi dertleri, devamlılıkları için sorun oluşturmuş, bu sebeple de -Osmanlı, Balkanlar'daki gücünü yitirmesine rağmen- iki tekkenin Evkâf Nezareti'nden gelen heyetin hazırladığı keşif defterleriyle yeniden inşa edilmeleri sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Adams, John C.: “Yugoslavia and Albania: Political and Economic Assessment,” C. 15, **Naval War College Review**, Naval War College Press, C. 15, 1962.
- Akın, Nur: **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür: Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Ayhan, Aydın: **Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı**, UKİD, İstanbul 2013.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri III: Yugoslavya**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.
- Azamat, Nihat: “Kâdiriyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.24, İstanbul, 2001, s.131-136.
- Bartl, Peter: “Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)”, çev.: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998.
- Berk, Süleyman: **Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 2006.

Bilge, Mustafa L.:

“Arnavutluk”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1991, s.383-390.

Boskovska, Nada:

Yugoslavia and Macedonia Before Tito: Between Repression and Integration, I.B.Tauris, London- New York, 2017.

Bozbora, Nuray:

Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.

Bölükbaşı, Ayşe:

“XVI. Yüzyılda İstanbul’daki Halvetî Tekkeleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

Ceyhan, Semih:

“Rumeli’de Yaşayan Bir Sûfî Gelenek: Hz. Pîr Ramazaneddîn-i Mahfî ve Halvetiyye’nin Ramazâniyye Kolu”, **Kafkasya’dan Anadolu’ya Kültür Köprülerimiz, Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı: 21 – 22 Kasım 2013 Eskişehir, 24 – 26 Kasım 2013 Bakü – Eskişehir**, haz: Orhan

Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s.759-772.

Clayer, Nathalie:

"Des agents du pouvoir ottoman dans les Balkans: les Halvetis"; dans: "Les Balkans à l'époque ottomane", **Revue du Monde musulman et de la Méditerranée**, nu: 66, Edisud, 1992, s. 21-30.

Mystiques, Etat et Société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du xve siècle à nos jours, Brill. E.J., Leiden/ New York/Köln, 1994.

"La Qâdiriyya en Albanie", **Journal Of The History Of Sufism Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal D'Histoire Du Soufisme**, haz.: Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler, C. 1-2, Simurg, İstanbul, 2000, s 213-244.

"Life in an Istanbul Tekke in the Eighteenth and Nineteenth Centuries According to a "Menakıbnâme" of the Cerrahi Dervishes", haz.; S. Faroqhi ve C. N. Neumann, **The Illuminated Table, the Prosperous House. Food and Shelter in Ottoman Material Culture**, Ergon Verlag, Würzburg, 2003, s.219-235.

Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Olan Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Clayer, Nathalie- Popovic, Alexandre: “Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 301-321.

“Sur les traces des derviches de Macédoine yougoslave “, **Anatolia Moderna/Yeni Anadolu, IV, Derviches des Balkans, disparitions et renaissances**, İstanbul-Paris, 1992, s. 13-63.

Curcic, Slobodan- Kazhdan, Alexander: “Pyrgos”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C. 3, haz. A. Kazhdan v.d., New York, 1991, s. 1760-1761.

Demiraslan, Deniz: “19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:80, 2016, s.151-181.

Doğan, Ahmet Işık:

“Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları”, İstanbul Teknik Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1977.

Elsie, Robert:

Historical Dictionary of Albania, The Scarecrow Press, Lanham/ Toronto/ Plymouth, UK, 2010.

Ercan, Yavuz:

“Osmanlı Askeri Kuruluşlarından Voynuk Örgütü”, **Birinci Askeri Tarih Semineri**, Cilt 2, Ankara, 1983, s.109-125.

Eyice, Semavi:

“Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi” **Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi**, C. XXXI, Ankara, 1967, s.551-600.

Gawrych, George:

The Crescent and the Eagle Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913, I. B. Tauris, New York, 2006.

Gerasimovska, Dafina v.d.:

The Cultural Heritage In The Debar And Reka Region, Ministry of Cultere of Republic of Macedonia Directorate for Protection of Cultural Heritage, Skopje, 2018.

Hanotaux, Gabriel:

Histoire illustrée de la guerre de 1914,
Sayı:1, Paris 1915.

Hacımeçliç, Kâzım:

Kâzım Hacımeçliç, “Bosna- Hersek’te
Tasavvuf”, **Uluslararası Balkanlarda
Türk Varlığı Sempozyumu- II**,
Bildiriler, C.1, haz: Ünal Şenel, Celal
Bayar Üniversitesi Yayını, Manisa,
2010, s. 519-543.

Ilıkan, Faruk:

“Debre Kongresi”, **Simurg Dergisi**,
Sayı:1, İstanbul 1999, s. 200-248.

Işık, Halim:

“Hristiyan Düalist- Gnostik Bir Tarikat
Olarak Bogomolism ve Avrupa Heretik
Toplumlarına Etkileri”, **Balkan
Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 6, Sayı
1, Temmuz, 2017, s. 109-187.

Işın, Ekrem:

“Mezar Taşları”, **Dünden Bugüne
İstanbul Ansiklopedisi**, C.5, Tarih
Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994,
s.438-442.

İnalcık, Halil:

“Les régions de Kruje et Dibra autou
1467 d’après les documents Ottomans”,
Studia Albanica II, Institut d'histoire et
de linguistique, Tiran, 1968, s. 89-102.

Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

İnançer, Ömer Tuğrul:

“Kadirîlik” Düünden Bugüne İslam Ansiklopedisi, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 372-378.

İşli, Esin Demirel:

İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü F.B.E. Mimarlık Anabilim Rölöve Restorasyon Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Jelavich, Barbara:

Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Kiel, Michael:

“Debre”, TDV İslam Ansiklopedisi, EK-1, İstanbul, 2016, s.313

Koçu, Reşat Ekrem:

“Ahmed Paşa Mescidi” İstanbul Ansiklopedisi, C. I, Tan Matbaası, İstanbul 1958.

Kola, Paulin:

The Search for Greater Albania, Cambridge University Press, Londra, 2003.

Laffan, C.F, R.G.D.:

The Serbs: The Guardians of The Gate, Dorset Press, New York, 1989.

Magas, Branka:

The Destruction of Yugoslavia: Tracking of Break-up 1980-92, Verso, London- New York 1993.

Necipoğlu, Gülru:

15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar, çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.449.

Obelensky, Dmitri:

Dmitri Obolensky, **The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism**, Cambridge University Press, Cambridge, 1948.

Ortaylı, İlber:

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Özbek, Nadir:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Özdemir, Yavuz:

Galata Mevlevîhânesi Müzesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 2018.

Popovic, Alexandre:

Un ordre de derviches en terre d'Europe: la Rifâ'îyya, L'Age d'Homme, Lausanne, 1993.

Balkanlarda İslam, çev: Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

“La Qâdiriyya/Kadirîyye dans les Balkans. Une vue d'ensemble, **Journal Of The History Of Sufism Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal D'Histoire Du Soufisme**, haz.: Thierry Zarcone, Ekrem Işın, Arthur Buehler, C. 1-2, Simurg, İstanbul 2000, s.167-212.

Popovic, Svetlana:

"The Pyrgos in the Late Byzantine Monastic Context", **Zita- History and Art**, Belgrad, 1995, s.95-107.

Sönmez, Neslihan:

“Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi”, **Aslanapa Armağanı**, Bağlam, Ankara, 1996, s.194.

Tanman, Baha:

“İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve

İslam Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, İstanbul 1990.

“Halvetîlik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.533-535.

“Karyağdı Tekkesi (mimari)”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 476.

“Ramazan Efendi Camü ve Tekkesi”, **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.301-303.

“Sofular Tekkesi”, **Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi**, C.7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.25.

“Halvethâne” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul, 1997, s.308-393.

“Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler”, **Osmanlı Uygarlığı I**, haz.; Halil İnalcık- Günsel Renda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 288-307.

“Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014(a), s. 305-363.

“Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014(b), s. 425-428.

Tanman, M. Baha, Parlak, Sevgi:

“Tekkeler” (mimari), **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2011, s. 375.

Tuncer, Orhan Cezmi:

“Tarikat Yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi”, **Makaleler**, haz.: Dursun Ayan, Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2019, s.434.

Vankovska, Biljana:

“History and Memories Of The Balkan Wars In The Republic Of Macedonia: Debates Over The Past”, **War In The Conflict and Diplomacy Before World War I**, haz.: James Pettifer, Tom Buchanan, I. B. Tauris, Londra-New York, 2016, s.128.

Voyadjis, Satiris:

“The ‘Tzimiskes’ tower of the Great
Lavra Monastery” **Mount Athos and
Byzantine Monasticism**, Hampshire,
1996, s.189-203.

Mehmed Tevfik, **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynenmilel Ticaret Matbaası,
Manastır, R. veya H.1327. /1911.

Şemsettin Sami, “Debre”, **Kâmûsu’l A’lâm**, C.3, Mihran Matbaası, İstanbul,
H.1306/1889.

Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul H.1328/ 1909/1910.

Manastır Vilayeti Salnamesi, 1305/1888.

Manastır Vilayeti Salnamesi, H.1308/1891.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53114421z.r=dibra?rk=107296;4> / 21.05. 2018

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53114421z/> 12.11.2019

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1419880/f223.image.r=Histoire%20illustrée%20de%20la%20guerre%20de%201914> / 6.2.2020

<https://www.harita.gov.tr/uf-13-detay-sembolleri.html> / 12.03.2020

<http://illyriapress.com/varrezat-e-dibres-trazuan-shpirterat-e-gjalle-e-te-vdekur/>
23.10.2019

<https://www.slobodnaevropa.mk/a/24703648.html> /04.12.2019

<http://lcweb2.loc.gov/cgi->

[bin/ampage?collId=gdc3&fileName=scd0001_20070320002a1page.db&recNum=6](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=gdc3&fileName=scd0001_20070320002a1page.db&recNum=6) /

11.04.2020

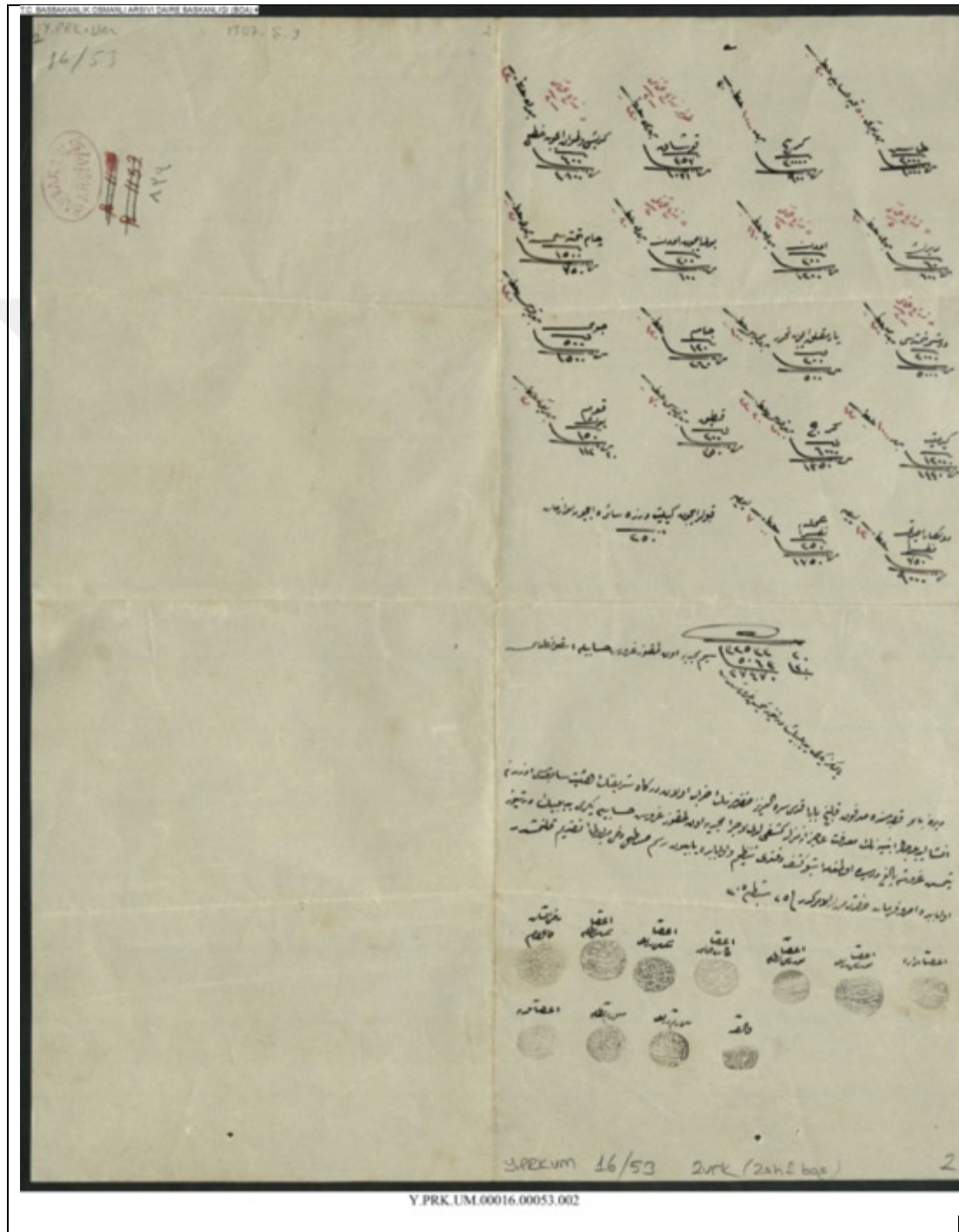
https://archnet.org/sites/14915/media_contents/104174 /07.06.2020

<https://www.kastra.eu/castle.php?kastro=tzimiski> / 07.06.2020

EKLER

Belge 1: Kılıç Baba Tekkesi Keşif Defteri (BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1)

Belge 1: Kılıç Baba Tekkesi Keşif Defteri (BOA. Y.PRK.UM. 16-53-2-1)

	Taş
Adet	2000
Beher	50
Kıyye	20
Yekûn	1000

	Kerpiç
Adet	30000
Beher	1000
Birim fiyatı	30
Yekûn	900

	Kuşak
Birim	357
Beher	120 (Tülen Zirâ-i Osmanî iki)
Yekûn	1071

	Kiriş ve Tavan İçin Hatıl
Birim	400
Beher	22 (Zirâ-i Osmanî iki)
Yekûn	4800

	Direk
Adet	60
Beher	10 (Zirâ-i Osmanî beş)
Yekûn	600

	Odun
Birim	300
Beher	160 (Zirâ-i Osmanî üç)
Yekûn	1200

	Bölme İçin Odun
Birim	300
Beher	80 (Zira-i Osmanî dört)
Yekûn	600

	Çam Tahtası
Birim	1500
Beher	20
Yekûn	750

	Döşeme Tahtası
Birim	2000
Beher	100 (Zira-i Osmanî iki)
Yekûn	5000

	Parmaklık İçin Demir
Birim	200
Beher	100
Yekûn	500

	Cam
Birim	120
Mikdar	120
Yekûn	360

	?
Miktar	500
Beheri kıyye hesabıyla	120
Yekûn	1500

	Kiremit
Adet	12000
Beheri	1000
1000 tanesi için	120 kuruş.
Yekûn	1440

	Kireç
Mikdar	6000
Beheri	100
Kıyye	22 20
Yekûn	1350

	Kıtık
Birim	200
Beheri kıyye hesabıyla	70
Yekûn	350

	Kum
Birim	150
Beher	30
Yekûn	112.20

	Dülger İcraati
Eyyam	750
Yevmiye	12
Yekûn	9000

	Amele Neferen
Eyyam	250
Yevmiye	7
Yekûn	1750

	Kapılar İçin Kilit
Yekûn	250

Sim Mecidiye on dokuz
kuruş hesabıyla iskontası

32.533	20
5063	20
27.470	0

Yalnız yirmi yedi bin dört yüz yetmiş guruştur.

Debre-i Bâlâ kasabasında medfun Kılıç Baba Kuddisi Sırra El-Aziz Hazretlerinin harap olan dergâh-ı şerifinin heyet-i sabıkası üzerine inşa edilecek ebniyenin mârifet-i acizenemizle keşifleri bi'l icrâ Mecidiye on dokuz guruş hesabıyla yirmi yedi bin dört yüz yetmiş guruşa bâliğ ? olmağla işbu keşif defteri tanzim ol babda yapılan resim musattahı dahı merbûtan takdim kılınmıştır. Ol babda emr ü fermân hazret men-lehü'l emrindir.

R .25 Şubat 305

[mühür]

Belge 2: Hüseyin Baba Dergâhına ait değirmen ve dükkânlarının keşif defterleri.

(BOA. TFR.I.MN. 24.2329.1. 2)

16 Teşrin-i Evvel 1319 tarihli ? irade-i devletlerine Tuz Pazarında vaki' dergâh-ı şerif akaretinden olan altı kıt'a dükkân ile Radika suyu üzerinde vâki' mahall-i mahsun müceddeden inşası iradeleri iktizasından bulunan iki taştan mürekkep yaptırılacak rakik değirmenin bir kıt'a keşf-i evvel defteridir.

Mevcut altı kıt'a dükkân-ı şerifinin harap olmasından dolayı hademeyle hasıl olan enkazından işe yarayandan mahall-i mahsun istif edildikten sonra temel hafriyle hasıl olan turabın münasibiye nakil ve tesviyesi münakasat cedit taş ilavesiyle halis harçla etrafa göre ve dahil bölme duvarlarının müceddeden inşası.

Devren	Sahnen	Kadden	Tekmilen	Fî	Kuruş
85	0,60	1,5	72,5	15	1162,5

Duvarları üzerine ? ağacından birbirlerine rabıtlı çarkuşe taban keşidesiyle başları başlıklı araları meşe ağacından payandalı ve kerpiçten dolma duvarlı ve vücûhi kapı ve pencereleri derûnî ve birûnî sahanı çamurdan sıvalı üzeri üç kat badanalı etraf ve bölme duvarları inşası.

Devren	Kadden	Terbî'an	Fî	Kuruş
85	2,80	238	10	2380

Mevcut bölme duvarları üzerine kayın ağacından tabanı ince tulumdan kirişli meşeden babalı ve çam ağacından göğüsleme ve gerdanlı meşeden mikrâslı kapak tahtadan kaplamalı yerli kiremid pûşîdeli müceddeden sakıf inşası.

Tulen	Arzen	Terbî'an	Fî	Kuruş
22	4,5	99	25	2475

Alt kat tabanları üzerine 12 santim pâlesinde beş santim sahınında kirişler keşidesiyle fevk'ı döşemelik tahtadan mümtezic kaplamalı etraf duvarları kaideleri aynı tahtadan parke tahtalı ve dükkânda kiremit için önleri üç ayaktan basamaklı ve aynı tahtadan kepenkli döşeme inşası.

Tulen	Arzen	Terbî'an	Fî	Kuruş
22	4,5	99	20	1980

Yekûn

Yüzde on beş nakil ve müteharrikesi

Kuruş
7997
1190
8192

DEĞİRMEN

Radika Nehri kenarına müccededden inşa olunacak iki taşlı değirmen için cedid moloz taş halis harçla temelli zahrî terazisine götürülmek üzere altmış metre kadar mahal zeminden bir metre arzında ve yirmi santim umkunda arklı ve tahtadan oluklu taşları çevirmek için su sikletine mukavemet edecek surette kanatlı çarhlı ve merkezlerinde milli fevkı iki kantarlı değirmen taşından yirmi santim sahınında taşlı etrafı kerpiçten duvarlı ve tabanları üzerine kirişli üstü döşemeli fevkı ber-mucep resm-i sakıflı müccededden iki taşlı rakik değirmen inşası

Tulen	Arzen	Terbi'	Fi	Kuruş
8	7	56	600	11200
				1200
				12400

Yüzde on nakil ve masaraf.

